

REFORMA FEDERACIJE U ZNAKU POLITIČKIH KRIZA

Privredna reforma proglašena je pod pritiskom zahteva za racionalnijim privređivanjem i oživljavanjem ekonomskih zakonitosti robne proizvodnje u uslovima društvene svojine i samoupravljanja. Ona sledećih godina postaje „vododelnica“ političkih opredeljenja za i protiv politike SKJ i samoupravljanja. Promene u privrednom sistemu započele su 1964. i nastavljene su merama iz jula 1965, a sve skupa nazvane „privrednom reformom“. Njima je označen početak najdubljeg preobražaja privrede od uvođenja radničkog samoupravljanja u Jugoslaviji. Naredne, 1966. godine usvojen je petogodišnji plan privrednog i društvenog razvoja, koji je imao da razradi privrednu reformu. Snage u SKJ koje su inspirisale ovaj koreniti zahvat u privredni sistem, s reperkusijama na društveni razvoj u celini, smatrale su sebe progresivnim, nasuprot pristalicama administrativnog privređivanja, jake države i federativnog unitarizma. Glavni cilj dugo odlagane reforme bio je porast ličnih dohodaka na račun smanjivanja investicija i preraspodela sredstava privrednih organizacija u smislu njihovog pretvaranja u nosioce proširene reprodukcije. U početnoj fazi preovlađivale su mere finansijsko-ekonomskog karaktera (devalvacija dinara, smanjenje obaveza privrede, ograničenje carinskog protekcionizma itd.), što znači da su izostale značajnije intervencije (u vezi s planiranjem, proširenom reprodukcijom, deviznim režimom), koje bi menjale suštinu privrednog sistema.

Do reforme podsticana inflacijom, hranjena dotacijama i regresima, štice carinama, snabdevana iz skupog uvoza, i ekstenzivno razvijana, privreda se polovinom šezdesetih godina našla u situaciji da posluje na način suprotan onome na koji je bila navikla. Došlo je do očekivane inicijative neposrednih proizvođača, ali i do zastoja u najvećem broju industrijskih grana.

Poljoprivreda je takođe stagnirala, mada su narednih godina postignuti neuobičajeno visoki prinosi žitarica. Američka pomoć u hrani, sa stranim kreditima, uticala je dosta dugo na odvratanje pažnje od sela i poljoprivredne proizvodnje. Smanjivanje investicija i inflacije, kao i porast dohodaka zaposlenih, imalo je za posledicu prvo opadanje zaposlenosti posle oslobođenja. Iz objavljenih podataka vidi se da je polovinom 1968. oko 400.000 Jugoslovena radilo van zemlje, a u narednim godinama odliv radne snage u razvijene industrijske zemlje Zapadne Evrope se povećao. Pored fizičkih radnika, putem ekonomske emigracije kretali su i visokokvalifikovani radnici i stručnjaci, školovani u Jugoslaviji. Novopristigle generacije, među kojima veliki broj školovanih mladih ljudi, nisu mogle da nađu zaposlenje.

Privredna reforma započela je u vreme kada novi privredni sistem nije bio razrađen. Elementi starog sistema i administrativni pristup privređivanju mešali su se s novim rešenjima i drugačijim težnjama. Umesto da posle preraspodele dođu u ruke privrednih organizacija, društvena sredstva su dospela u ruke banaka. Pristalice starog načina privređivanja nalazile su u nastalim posledicama i njihovim negativnim idejno-političkim i socijalnim implikacijama argumentaciju protiv privredne reforme. Nova ekonomska politika sprovedena je sporo i nedosledno. Strah od susreta na tržištu s razvijenijim privredama ispunjavao je mnoge privrednike, koji su se godinama zaklanjali od rizika nerentabilnog poslovanja štitom državne intervencije. Objektivne ekonomske zakonitosti tržišnog privređivanja nisu odgovarale mentalitetu starog tipa privrednih rukovodilaca, dok su kod radnika izazivale bojazan od zatvaranja preduzeća i gubitka posla u uslovima neravnopravne utakmice s daleko razvijenijim i produktivnijim privredama. Mirenje s egalitarizmom („jednakošću u siromaštvu“), traženje radne sigurnosti, ravnodušnost prema neopravdano visokim troškovima proizvodnje i drugi stavovi suprotni tržišnoj privredi bili su rasprostranjeni među radnicima kao posledica dugo održavanog i teško savladavanog administrativnog sistema privrednog rukovođenja. Štaviše, neki radnici doživljavali su prelaz na tržišnu privredu kao vid eksproprijacije prava radničke klase ostvarenih u revoluciji, odnosno kao vid izrođavanja rukovodećeg sloja i stvaranje nove, „crvene buržoazije“.

Mobilizacijom svih izvora i snaga („unutrašnje rezerve“) privredna reforma je počela da daje prve rezultate u smislu

efikasnije organizacije proizvodnje, uvođenja nove tehnologije i poboljšanja kvalifikacione strukture. Zapažen je porast produktivnosti rada. Privreda je usmeravana na povezivanje sa svetskim tržištem i uključivanje u međunarodnu podelu rada. No uloga države u investiranju i neposrednom raspolaganju akumulacijom nije bitnije ograničena.

Ostvarivanje reforme pratili su i rezultati suprotni očekivanima. Rast društvenog proizvoda u društvenom sektoru počeo je da se smanjuje: sa 9,7% za period 1954—1965. godine pao je na 6,0% u toku perioda 1966—1970. Nezaposlenost je postala druga posledica zabrinjavajućeg značaja. Stopa rasta zaposlenosti sa 5,9% tokom 1954—1965. pala je na svega 1,0% tokom 1966—1970. No intenzifikacijom rada produktivnost je porasla sa 3,1% na 5,0%. Među učincima reforme zapažen je i porast ličnih dohodaka sa povećanim rasponom u ličnim dohocima, zapostavljanje bazične industrije u odnosu na prerađivačku, povećanje uvoza i smanjenje izvoza, pad akumulativne sposobnosti privrede, uz istovremenu tendenciju „privatizacije akumulacije“ i formiranje bankarskog i trgovačkog kapitala. Porast dohodaka proizilazio je iz „uverenja da je potrošnja gotovo isključivi generator čitavog privrednog razvoja“. Kritičari reforme mogli su na osnovu rezultata isticati da rast nije bio uspešan, a da je cena na socijalnom planu bila velika. Reforma federacije započeta 1967. tekla je takođe u protivurečnom znaku. Decentralizacija je umesto demokratizacije vodila „etatističkom decentralizmu“. Protivnici etatizma podsećali su, tim povodom, da je za „radnog čoveka“ svejedno da li „država nastupa iz jednog, sedam ili 77 centara“. Nacionalizam je rano počeo da vrši svoje „karakteristične psihosocijalne funkcije“, predstavljajući „kompenzaciju za osećanje lične nesigurnosti“, posredujući „veštačku homogenizaciju nacije“ i nudeći „spasonosna a jednostavna rešenja“. Na najvidljiviji način nacionalizam se oglosio 1967. kada je 18 kulturnih ustanova uputilo Saboru SR Hrvatske „Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika“.

Prikriveni otpor u vrhu SKJ i državnog rukovodstva merama privredne reforme i promenama u jugoslovenskoj federaciji pretvorio se polovinom 1966. u otvoren sukob. Hronologija ove krize govori da je na sednici Izvršnog komiteta CK SKJ održanoj 16. juna 1966, pod Titovim predsedništvom, obrazovana komisija sa zadatkom da ispita rad Službe državne

bezbednosti (SDB). Komisija je izveštaj podnela Izvršnom komitetu 22. juna, a 1. jula plenumu CK SKJ na Brionima. Na sednicama Izvršnog komiteta 16. i 22. juna 1966. raspravljalo se o stanju u Službi bezbednosti. Kritike su obuhvatale osamostaljivanje ove službe, njeno pretvaranje u izolovan aparat, van kontrole, koji je sve više nadzirao rad građana, rukovodilaca i njihovih porodica. Sve ranije pohvale Službe s najvišeg mesta, naročito iznošene prilikom godišnjica osnivanja OZN-e (13. maj), kao da više nisu postojale, iako se SDB — „rođenoj u jednom revolucionarnom periodu“ — odavalo priznanje za borbu protiv klasnog neprijatelja i stranih agentura. Na sednici Izvršnog komiteta od 16. juna 1966, gde je Tito obavestio prisutne o ozvučenju i prisluškivanju, obrazovana je komisija koja je imala da ispita ceo slučaj. Na čelu ove komisije nalazio se Krste Crvenkovski, a članovi su bili: Blažo Jovanović, Đuro Pucar, Dobrivoje Radosavljević, Mika Tripalo i France Popit. Komisija je podnela izveštaj Izvršnom komitetu 22. juna 1966. i plenarnoj sednici Centralnog komiteta, održanoj na Brionima 1. jula 1966. godine, koja se vodi kao Četvrti („brionski“) plenum. SDB je optužena za prisluškivanje Titove rezidencije (Užička 15), naime, za ugrađivanje sprava za prisluškivanje („ozvučenje“) u kabinetu predsednika Tita i njegove supruge Jovanke Broz (Budisavljević). Sledile su optužbe zbog deformacija i zloupotrebe dužnosti i za tendencije službe da se „postavi iznad društva“. Njena organizacija, metodi rada, ciljevi i zadaci nisu nigde pretresani, ni u jednom državnom ili partijskom telu. Služba državne bezbednosti je manje-više postala monopol pojedinaca. Aleksandar Ranković je u SDB poistovećivan sa Centralnim komitetom. SDB je uveliko paralisala rad SKJ, baveći se sistematizovano i centralizovano političkim problemima. Već na Brionskom plenumu Svetislav Stefanović osporio je optužbe o prisluškivanju. SDB se nesumnjivo nalazila van društvene kontrole, kao organ sa specifičnom organizacijom i metodom, pri čemu se razlikuju pitanja čija je tajnost proisticala iz same prirode posla. CK KPJ je problem zakonitosti, pa i metode rada UDB-e, imao na dnevnom redu 1951. godine, zatim prilikom razmatranja pitanja kriminaliteta, podnošenja ekspozea o radu resora unutrašnjih poslova u predstavničkim telima, ocenama i čestitkama prilikom godišnjica osnivanja Službe. Ali, o nekim najvažnijim pitanjima članstvo SKJ, a kamoli šira javnost, nije bilo obavešteno („dahauski procesi“, Goli otok, sakupljanje

oružja na Kosovu i Metohiji, tajni deo tzv. prizrenskog procesa, itd.), s tim što odluke o njima nisu neposredno ni pripadale Službi već političkom vrhu ili najuticajnim pojedincima u njemu, dok se Služba javljala u neposrednom procesu izvršenja.

Komisija izvršnog komiteta CK SKJ je našla da je bila stvorena atmosfera u kojoj su pojedini rukovodioci i deo osoblja Službe državne bezbednosti poistovećivani s državnim rukovodstvom i Centralnim komitetom; u svom izveštaju inkriminirala je otpore sprovođenju odluka foruma Saveza komunista, kao i pojave da su neki funkcioneri pokušavali da organe bezbednosti iskoriste u političke svrhe; izveštaj je isticao da su davane ocene o pojedinim ljudima koje su bile odlučujuće za odluke iz oblasti kadrovske politike, te da se Ranković kao sekretar CK zadužen za kadrovsku politiku i organizacionu izgradnju SKJ često oslanjao na materijale Službe pri odlučivanju o razmeštaju kadrova; da se u Službi državne bezbednosti posebno razvio sistem stvaranja javnog mnjenja; da su se pojedini organi bezbednosti upustili poslednjih godina, koristeći savremenu tehniku, „u velike operacije prisluškivanja i kontrolu pojedinaca i ustanova“.

Okolnosti u kojima je održan Brionski plenum, brzina i iznenađenje čak i za glavne optužene, objašnjavaju donekle držanje Rankovića na plenumu. Sednica je održana na usamljenom ostrvu koje je kontrolisala vojska; Ranković je dobio materijal tek kasno uveče, uoči sednice; hladno je primljen u krugu učesnika plenuma; s njim je kontaktirao tek Ivan Gošnjak.

Tito je u uvodnoj reči naveo da se pogrešilo što je državna bezbednost od nastanka bila prepuštena „samoj sebi“. Odao je priznanje Službi i Rankoviću u borbi protiv klasnog i „svih neprijatelja“. Nasuprot tim uspesima, došlo je do deformacija „nevjerovatnih razmjera“. Nalazio je da je učinjen promašaj što izvori deformacija nisu dokraja ispitani na proširenoj sednici Izvršnog komiteta marta 1962. godine. „Mi smo tada po prilici utvrdili u čemu se sastoje te razne anomalije, devijacije itd., ali nismo utvrdili izvore toga. Meni se čini da smo mi tu pogriješili što tada nismo išli do kraja, nego smo zbog izvjesnih kompromisnih težnji da se to ne odrazi na jedinstvo naše Partije i na jedinstvo našeg rukovodstva — koje je zapravo već onda bilo narušeno — stali na pola puta. Dakle, to zbog čega mi danas ovdje zasjedamo i o čemu ćemo diskutovati — nije najnovija

stvar. To ima svoje porijeklo unazad nekoliko godina, gotovo blizu deceniju." Titova ocena mogla se svesti, u bitnome, da je reč bila „o jednoj frakcijskoj grupaškoj borbi, borbi za vlast”.

Delimično objavljeno „bledo” Rankovićevo istupanje na Brionskom plenumu pokazuje da je on smatrao da je ispravno podvrgavanje kritici njegovog rada, pa ma i sa zakašnjenjem. Iz Rankovićeve izjave da su mu „u partijskoj i društvenoj aktivnosti uvek . . . poveravane društvene dužnosti koje su često i prevazilazile (njegove) mogućnosti”, izbija kompleks niže vrednosti, koji je za njega izgleda bio karakterističan. Na Brionima je u svemu video „neprijateljsku grupu i njen rad za neprijatelja” ili neke zaista „duboko deformisane ljude” koji su sve učinili iz „podlih ciljeva”. Prihvatao je samo moralnu odgovornost, jer nije pokazao „više budnosti”. Ranković je stavio CK „na raspoloženje sve svoje funkcije”.

Svetislav Stefanović je isključen iz CK SKJ i iz SKJ. CK SKJ je takođe preporučio Saveznoj skupštini da Stefanovića razreši dužnosti člana SIV-a. Prihvaćena je i ostavka A. Rankovića na funkcije člana CK SKJ i Izvršnog komiteta CK, te spremnost da podnese ostavku Saveznoj skupštini na funkciju potpredsednika Republike, „jer je njegova politička odgovornost za rad organa državne bezbednosti takva da na ovim funkcijama više ne može ostati”.

„Rankovićevština” se našla i na udaru CK Srbije. Partijska komisija CK Srbije, pod predsedništvom Danila Kekića, obrazovana odmah posle Brionskog plenuma, našla je da su se u rukovodstvu nalazile frakcije i da je velikosrpski nacionalizam favorizovan na Kosovu. Šesta sednica CK SK Srbije održana je 14. i 15. septembra 1966. CK je jednoglasno prihvatio predlog Spasenije Babović da se A. Ranković isključi iz SKJ. Dušan Petrović Šane je kritikovao delatnost „frakcije” i intrige koje je ona širila. Veli Deva je kritikovao UDB-u i njeno rukovodstvo na Kosovu zbog uvreženog shvatanja o „opasnosti po socijalizam u Pokrajini”. Stevan Doronjski je izneo da je frakcionaška grupa želela da se „ukotvi” u Beogradu kao političkom i operativnom uporištu. Pavle Jovičević je odbacivao tvrdnje o isključivom zlostavljanju Šiptara prilikom sakupljanja oružja, ističući da su pod udar UDB-e dolazili i Srbi i Crnogorci. Mijalko Todorović je iznosio stanovište da su birokratske snage posle Brionskog plenuma „u povlačenju”, ali da još nisu „uništene”. Šesta sednica CK SK Srbije je žigosala „diskrimi-

naciju i bezakonje" koje su vršili neki delovi Službe bezbednosti, naročito prema šiptarskoj narodnosti, kao „drastičan vid šovinističke prakse“.

Iza „Rankovićevog slučaja“ stajali su politički motivi, dok je tzv. ozvučenje bilo usputni, šokantni i zbunjujući dekor, ili deo „našeg političkog folklora“. Uostalom, i sam Tito govori o političkoj dimenziji sukoba. Poznato je da je Ranković bio više nego odan Titu, od prvog dana zajedničke saradnje, kada ga je Đilas predložio generalnom sekretaru KPJ za sekretara Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju posle izlaska s robije. O njegovom staranju za Titovu bezbednost – i njegovoj hrabrosti – u toku rata piše F. V. Dikin u *Bojovnoj planini*. Britanski kapetan veli da je odmah osetio važnost povučenog i ćutljivog čoveka u najneposrednoj Titovoj okolini, koga su sa puno uvažavanja oslovljavali sa „Marko“. U stroju i prilikom povlačenja „Marko“ je neprekidno brinuo da se Titu što ne dogodi. S Titom je prošao sav rat i na čelu UDB-e izneo dobar deo borbe sa IB-om. Rankovićevi saborci primećuju razliku između Rankovića pre rata, kao sekretara PK, skromnog, spremnog da svakog sasluša, pristalicu kolektivnog rada u punom smislu reči, i kasnijeg „organizacionog sekretara“, general-lajtnanta, šefa OZN-e, ministra unutrašnjih poslova, najbližeg Titovog saradnika. Tada je već svaka njegova reč bila poslednja reč. Ranković nije mogao odstupati od drugih u partijskoj i državnoj hijerarhiji: fenomen vlasti, velika moć, obaveze „protokola“ sa svim njegovim obaveznim ritualima, menjali su i druge ljude. S. Vukmanović je zabeležio kako su ga u CK 1945. dojučerašnji drugovi opomenuli da traži prijem, dakle da postoji način komunikacije i forma razgovora. Saborci Sretena Žujovića takođe navode kako je izgledao svečano i važno u uniformi general-lajtnanta u Toplici u jesen 1944, okružen partizanima u seljačkim, južnomoravskim odelima, bespogovorno ukazujući kako stvar o kojoj se raspravlja treba resiti. Ranković je zapamćen kao čovek detalja, sitnica, sistematičnih kadrovskih provera, odlične memorije, koji uživa veliko uvažavanje u Službi i koji je autoritativan i strog, ali omiljen u UDB-i i delu partijskog aparata. U njegovim rukama sticala se posle rata ogromna moć: bio je faktički šef UDB-e, rukovodio je Organizaciono-političkim sekretarijatom CK SKJ, koji je preuzeo veliki deo poslova plenarnih sednica CK SKJ. Hroničari ovoga zbivanja navode da dok je ovaj Sekretarijat održao 16

sastanaka, CK je imao samo jednu plenarnu sednicu. Od Ustava iz 1963. nalazio se i na funkciji potpredsednika Republike, čime se bio izdvojio u odnosu na ostale rukovodeće kadrove i u formalno-organizacionom smislu, mada kompetencije potpredsednika po Ustavu nisu bile mnogo značajne. Bio je blizak s Milovanom Đilasom do njegovog pada, a kasnije sa Ivanom Gošnjakom. Od oznake nacionalnosti prilikom izbora u rukovodeća tela, što je započelo na Osmom kongresu SKJ, Ranković se smatrao kadrom najveće republike, prema kojoj su u celom posleratnom periodu gajene izvesne rezerve zbog navodnog unitarizma ili bar opasnosti da se ovaj pojavi izjednačavanjem Srbije s Jugoslavijom. Prilikom posete SSSR-u održao je u jednoj kijevskoj fabrici govor koji je završio parolom u kojoj je bilo sadržano „na čelu sa Sovjetskim Savezom". Mada je to nemoguće danas utvrditi, ima verovatnoće da je Ranković smatrao da je s Beogradskom i Moskovskom deklaracijom sukob sa „Rusima" završen i da, samim tim, može da se zadrži stari sistem. Bio je oprezan u javnim izlaganjima, ali ljudi iz njegove blizine neprekidno su upozoravali na skretanja i promašaje, deformacije i dezorganizaciju, što sve labavi državu, ugrožava njeno jedinstvo i kompaktnost Partije. Ranković je očigledno stajao na stanovištu o neophodnosti zadržavanja centralističke federacije. Iz nekih njegovih kritičkih opservacija na stare borce, koje su izazvale reakciju SUBNOR-a, moglo bi se zaključivati da je u preuzimanju vlasti više računao na mlađu i srednju generaciju koja nije zavisila od Tita. U potmuloj i prikrivenoj borbi koja je tekla oko vlasti početkom šezdesetih godina, ali za koju javnost nije znala, Ranković je koristio metod prismothe i strašenja rukovodećih ljudi putem saznanja o njima, uključujući i najintimnije detalje. Zvali su ga „genijem sitnica". Kardelj smatra da je imao dva velika nedostatka: nije razumeo odumiranje države i bio je gluv na nacionalno pitanje. Svoju jugoslovensku opredeljenost iskazivao je i nekim privatnim činovima: oženio se Slovenkom i imao kuću za odmor u Dubrovniku.

Ranković je od pada do smrti živeo povučeno, ne mešajući se u politički život. Korišćenjem abolicije nije izveden pred sud, jer je Tito smatrao da bi to imalo neprijatnu stranu javnog procesa, kao što se vidi iz njegove reakcije na izraze nezadovoljstva šiptarske delegacije koja ga je posetila, s Fadiljom Hodžom i Veli Devom na čelu. Rekao im je da ne brinu, jer Ranković

neće „vaskrsnuti“. Njegov pad je doveo do stvaranja atmosfere koja je bila slobodnija, ali je na drugoj strani izazvao i niz posledica koje se do danas osećaju.

Iza pada A. Rankovića je nesumnjivo stajala borba oko vlasti koju je Tito u ovom slučaju priveo kraju udaljavanjem „moćnog čoveka Rankovića“. Na Plenumu Ranković nije napadan zbog unitarizma i dogmatizma, pa čak ni od šiptarskih rukovodilaca za nasilje nad njihovim sunarodnicima prilikom sakupljanja oružja 1955/1956. na Kosovu i Metohiji, posle normalizacije odnosa sa SSSR-om i bojazni da postojeću situaciju ne iskoristi Enver Hodža. Nije bilo reči ni o montiranju tzv. „prizrenskog procesa“ jula 1956. na kome su optuženi Albanci priznali da su bili povezani s albanskom obaveštajnom službom Sigurimi, s tim što su na delimično tajnom procesu prozvali za špijunski rad i albanske ličnosti na odgovornim državnim i partijskim poslovima. Šiptarski kadrovi su kasnije sakupljanje oružja ostvarivano na surov način iskorišćavali za svoje ciljeve, pre svega za proširivanje ovlašćenja autonomije do nivoa republike, pretvaranja Kosova u etnički čistu oblast i kompromitaciju srpskih kadrova. Tek prilikom razgovora delegacije Pokrajinskog komiteta SK Srbije za Kosovo sa predsednikom Titom 1967, Veli Deva je rekao Titu da je od deformacija UDB-e na Kosovu najteži bio prizrenski proces, jer je trebalo da označi početak likvidacije šiptarskih kadrova. Dušan Petrović je na Četvrtom plenumu Pokrajinskog komiteta SK Kosova i Metohije oktobra 1966. označio takođe prizrenski proces i akciju sakupljanja oružja od Šiptara kao „smišljeni napad na Šiptare, kao napad na bratstvo i jedinstvo naroda koji žive na Kosovu i Metohiji“. Dvanaest godina posle procesa Izvršno veće Kosova i Metohije je na osnovu zaključaka Pokrajinske skupštine saopštilo 9. februara 1968. da je prizrenski proces bio „insceniran i lažiran“. Usled nedostataka sudske građe i druge dokumentacije, istoričarima tek predstoji da utvrde pravu istinu oko ove sudske misterije.

Procesi demokratizacije i decentralizacije su dobro došli za preuzimanje celokupne vlasti na Kosovu od strane „đakovačke grupe“, čiji je najveći broj pripadnika stigao iz Albanije 1941. godine. Zbila se pojava bez presedana u savremenoj istoriji: da grupa albanskih komunista iz emigracije preuzme celokupnu vlast u oblasti, odnosno pokrajini, oslonjena na deo srpskih i crnogorskih kadrova koji su, opsednuti vlašću, saradivali bez

obzira na karakter sprovedene politike. Otvorene su rasprave o jačanju autonomije na Kosovu i Metohiji, bržem razvoju oblasti i ostvarivanju „pune ravnopravnosti“ šiptarske narodnosti u Jugoslaviji.

U SK Srbije jedna struja, sa Dobricom Ćosićem i Jovanom Marjanovićem, kritikovala je nacionalnu politiku SKJ. Na 14. sednici CK SK Srbije 1968. oni su bili isključeni iz SKJ saglasno staroj partijskoj praksi u slučajevima razilaženja sa vladajućom partijskom linijom. Ćosić je kritikovao nacionalne birokratije, autonomaške tendencije vojvođanske birokratije i „albanocentrizam“ na Kosovu i Metohiji.

Nacionalističke snage na Kosovu videle su rešenje u njegovom pretvaranju u republiku, pa čak i u izdvajanju iz sastava Jugoslavije. One su 27. novembra 1968. na Dan zastave, to jest na državni praznik NR Albanije, izveli demonstracije u Prištini, Gnjilanu, Uroševcu i Podujevu, Prizrenu, Peći, Suvoj Reci. Klicali su u slavu Envera Hodže i NR Albanije; tražili novi status za Kosovo, novi ustav; zahtevali su da u sastav Kosova i Metohije uđu područja koja su pripadala Makedoniji i Crnoj Gori. Spaljivane su jugoslovenske zastave. Čuli su se poklici protiv „srpskih ugnjetača“ i izbačena je parola „Kosovo republika!“ Nastavljanje demonstracija sutradan, 28. novembra, otpalo je ulaskom u Prištinu kolone tenkova s drugim jedinicama JA. Demonstracije su 27. novembra izbile i u zapadnoj Makedoniji. Nacionalisti su kao i na Kosovu tražili priključenje zapadne Makedonije Kosovu i proglašenje kosovske republike. Demonstracije su razbijene aktivnošću komunista i snaga bezbednosti. Nacionalističke snage su praktično delovale s pozicija kontrarevolucije, tražeći nasilnu promenu ustavnog poretka i ugrožavajući teritorijalni integritet Jugoslavije. Za njih je karakteristično da su se javno oglasile prvi put posle četvrt veka, to jest posle 1944/1945. godine. Iz ovog prvog posleratnog istupa kontrarevolucije ne može se isključiti staljinistička indoktrinacija iz susedne Albanije. Demonstracije je Tito, snabdeven netačnim informacijama, predstavio stranim novinarima kao obične neredе, kojih ima u svim krajevima i državama sveta. CK KPJ je 2. decembra 1968. dao podršku stavovima i aktivnosti PK Saveza komunista Kosova i CK SK Srbije. Oba ova rukovodstva, CK SKJ i CK SK Srbije pozitivno su ocenila aktivnost PK SK Kosova i Metohije u borbi s nacionalističko-separatističkim antijugoslovenskim talasom

koji je zahvatio kosovske gradove novembra 1968. godine. Politika usmerena u pravcu stvaranja kosovske republike samo je legalizovana kroz oficijelne strukture posle događaja u jesen 1968. Ona je tek sada dobila nove podsticaje za traženje da se preispita ustavno-pravni položaj Kosova. Tada je iznet predlog da se pojam Metohije ispusti iz naziva Pokrajine. Siptari, poznati u Kraljevini Jugoslaviji kao „Arnauti“, nazvani su Albancima. Za preispitivanje položaja Kosova bile su zainteresovane i sve one druge snage u Jugoslaviji koje su praktično bile za ustavnu reviziju tadašnje jugoslovenske federacije u smislu njene konfederativne transformacije.

Brionski plenum doneo je odluku o reorganizaciji SKJ, odnosno o demokratizaciji partijskog života. Reorganizacijom je trebalo prevazići zatvorenost partijskih rukovodstava (forum) i dati veću ulogu članstvu u formiranju i sprovođenju partijske politike. Osnovna ideja kasnije izrađenog Nacrta teza o reorganizaciji SKJ sadržana je u shvatanju da je demokratski razvoj društva nemoguć dok se ne izmeni društvena uloga partije. Demokratizacija društva na samoupravnim osnovama zahtevala je i demokratizaciju SKJ, čija je uloga već formulisana na Šestom kongresu i u Programu. Očekivalo se da se SKJ oslobodi starih organizacionih oblika (ćelija), koji su vukli poteklo iz davno prevaziđenog vremena, i svega onog što se nazivalo „hijerarhijsko-birokratskim nasleđem“ i da se pronađu što elastičnije forme rada. Tito je tražio da se SKJ odlučnije oslobađa neprihvatljivih metoda, odnosno metoda komandovanja, ali da u tome procesu ne izgubi idejno-političko i akciono jedinstvo, s obzirom na odgovornost koju snosi za celokupni razvitak društva. Poraz vrha „dogmatsko-birokratskih“ snaga nije smeo da zakloni opasnost od liberalizma. Tito se suprotstavljao tendencijama da se od SKJ napravi partija socijaldemokratskog tipa.

Što se samoupravljanje nedoslednije ostvarivalo i privredna reforma više zapadala u teškoće, SKJ je nailazio na sve veće otpore. Tajna ili poluglasna propaganda protivnika samoupravljanja širila je svakodnevno parole o raspadanju društva, krizi privrede, dezorganizaciji Partije, suprotstavljajući demokratizaciji i samoupravljanju stare, tobože jedino spasonosne koncepte: centralizam, snažnu državu, planiranje kao spas društva od tržišne stihije, partiju kao nosioca vlasti, i režim „čvrste ruke“. Ekscesne situacije davale su adute protivnicima samou-

pravnog kursa da nastave svoju razornu podzemnu delatnost. Sve raznorodnija opozicija nailazila je na plodno tlo i u delovima onih slojeva koji se nisu snalazili u novoj političkoj klimi i izmenjenoj duhovnoj atmosferi, koji su se teško mirili s početnom socijalnom diferencijacijom, često legalizovanim nepravdama, i brinuli za svoju egzistenciju i radnu sigurnost. Socijalne razlike su 1968. dostizale razmeru 1:10. Proces demokratizacije političkog života omogućavao je da se na sceni pojave antikomunističke i nacionalističke snage, koje su nastupale vešto i kamuflirano, podržavajući „kritičare“ u redovima SKJ. Nacionalizmom je uveliko bio zahvaćen i SKJ. Pojava novih, mladih generacija u društvenom i političkom životu vremenski se podudarila s povlačenjem jednog broja starih revolucionara i boraca narodnooslobodilačkog rata iz aktivnog partijskog rada. Probijanju raznih antisamoupravnih pogleda i težnji doprinosio je i sam SKJ, koji se našao van matice događaja i u defanzivi.

Jugoslavija je krajem šezdesetih godina već postala jedna od najotvorenijih zemalja. Partijsko rukovodstvo nije bilo spremno da napusti kurs demokratizacije društva niti da primenom državne sile rešava akutne društvene i političke probleme, što je takođe išlo naruku provaljivanju raznih idejno-političkih gledišta. Uza sve rezerve prema analogijama, izgledalo je, bar na prvi pogled, kao da se pojavila jugoslovenska varijanta „cvetanja hiljadu cvetova“. Savez komunista je izgubio obeležje monolitnog političkog organizma i u procesu demokratizacije postao okvir za delovanje najrazličitijih struja, iako je Tito upozoravao na imperativ idejno-političkog i akcionog jedinstva. Personalni sastav republičkih rukovodstava se radikalno izmenio u korist novog kadra, koji se istakao u borbi za samoupravljanje, demokratizaciju i ravnopravne međunacionalne odnose.

Od polovine 1967. odlučivanje o kadrovima počele su preuzimati republike i pokrajine. Statut usvojen na Osmom kongresu SKJ predvideo je da se republički kongresi i pokrajinske konferencije održavaju pre kongresa SK Jugoslavije, kakva je praksa uvedena pre Pete zemaljske konferencije KPJ, oktobra 1940. godine. Tokom 1968. republički kongresi i pokrajinske konferencije izabrale su predstavnike za organe SKJ čiji je izbor potvrdio Deveti kongres SKJ. Na ovom kongresu, marta 1969, statutarno je uveden paritet u sastavljanju partijskog rukovodstva Jugoslavije, jer se Predsedništvo sastojalo od

jednakog broja članova svake republike, koje su birali kongresi republika i odgovarajućeg broja članova rukovodstva iz pokrajina. Princip demokratskog centralizma nije načelno napušten, ali praktično jeste i SKJ od 1969. podleže federalizaciji. Ustavne promene federacije u državnopravnoj sferi praćene su i promenama u partiji. Samoupravna transformacija federacije, istinski shvaćena, pretpostavljala je demokratizaciju partije, ali ne i njenu federalizaciju. Snage koje su se zalagale za federalizaciju SKJ nisu u suštini želele samoupravni preobražaj jugoslovenskog društva. Elementi federalizacije u organizaciji SKJ onemogućavali su subjektivnom faktoru u licu SKJ da ostvaruje kohezivnu funkciju u uslovima pluralističke nacionalne zajednice kakva je Jugoslavija. Izvedene promene počinju da ugrožavaju jedinstvo SKJ koji se sve više pretvarao u savez partija, neku osobenu konfederativnu koaliciju osam partija pod zajedničkim imenom. Iz postojeće realnosti sve više su se izvodile teze o suverenosti nacionalnih partija, apsolutizaciji nacionalnog i teritorijalnog merila i negaciji demokratskog centralizma kao temeljnog organizacionog načela Partije.

Povećanje broja nezaposlenih, stagnacija proizvodnje, neravnomerno širenje samoupravljanja i neujednačeni uslovi privređivanja doveli su, s drugim teškoćama u sprovođenju privredne reforme, do zaoštrenih situacija, nezadovoljstva radnih ljudi, otvorenih protesta i revolta, naročito u vidu obustava rada i studentskih demonstracija juna 1968. na Beogradskom univerzitetu i univerzitetima u Zagrebu i Ljubljani. Nezadovoljstvo je predstavljalo u suštini zahtev za bržim i doslednijim ostvarivanjem samoupravljanja i njegovim pretvaranjem u celovit društveni odnos. Objektivno prouzrokovano nerešenim problemima privrede i društva, javno iskazivanje nezadovoljstva bilo je podstaknuto novom, „demokratskom atmosferom“ u Jugoslaviji posle 1966. Studentske demonstracije se nisu mogle posmatrati izolovano od velikih previranja među studentima u svetu, naročito u Francuskoj i u Nemačkoj u proleće 1968. godine. Studentska omladina u Jugoslaviji reagovala je na deformacije u društvu, na socijalnu polarizaciju, nejednakost. Bez jasnijih političkih vidika, ona je preneglašavala značaj državnih mera koje bi zavele red i savladale namnožene protivurečnosti društvenog razvoja. Reagujući na sporost u rešavanju akutnih društvenih problema, stvarala je kult apsolut-

ne jednakosti u socijalizmu. Radnička klasa nije uzela učešća u ovim demonstracijama.

Studentske demonstracije su se zbile posle pada grupe A. Rankovića, ekonomske stagnacije, pojava nacionalizma, upadljivih razlika i bogaćenja u procesu brzog društvenog raslojavanja. Junskim događajima u Beogradu prethodila je tzv. majska revolucija u Francuskoj. Studentski nemiri zahvatili su počev od 3. maja 1968. Pariz. Sve je počelo okupljanjem studenata protiv zatvaranja Univerziteta u Nanteru nakon čega je rektor pozvao policiju. Protestu su se pridružili i beogradski studenti. U kolonama demonstranta našlo se 10. maja 50.000 studenata i učenika, označavajući uvod u „noć barikada". General Šari de Gol je 30. maja, posle savetovanja sa francuskim vojnim komandantima u Nemačkoj, raspustio parlament i doneo odluku o raspisivanju vanrednih izbora.

U Beogradu je sve počelo jedne nedeljne večeri 2. juna 1968, sukobom studenata i brigadira-akcijaša u Novom Beogradu. Intervencijom milicionera „splašnjava prvobitna, umnogome trivijalna inspiracija" i sukob zadobija „novi tok i smisao". Zauzimanjem vatrogasnih kola milicije studenti spontano donose odluku da pođu u pravcu Savezne skupštine, s uzvicima „Posao svima", „Radnici — studenti", „Tito — Partija". Kolona je zaustavljena u blizini zgrade Saveznog izvršnog veća. Sutradan, u pokušaju da pređu u Beograd, studenti su blokirani kod podvožnjaka na Novom Beogradu. Milicija je nemilosrdno pendrečila studente, upotrebljavajući i bombe sa suzavcem. U pregovorima sa studentima učestvovala je grupa društveno-političkih radnika sa Veljkom Vlahovićem na čelu, kao predsednikom Gradske konferencije SK Beograda i članom Predsedništva SKJ. Prilikom pokušaja studenata da krenu prema Beogradu, posle odbacivanja predloga predstavnika SKJ i vlasti kao kompromisa, usledila je nova intervencija milicije. Bilo je zahteva da se sazove hitno zasedanje Savezne skupštine. Nasilnim putem studenti su po drugi put proterani u svoj „rezervat". Hroničari ovih događaja označili su podvožnjak na Novom Beogradu kao „ključno mesto u toposu „junskih gibanja", geografski najudaljeniju tačku studentskog izlaska u svet".

„Ključni" dokumenti studentskih demonstracija, Proglas Univerzitetskog odbora Saveza studenata Univerziteta u Beogradu, Akcionog odbora demonstracija i redakcije lista *Student* i Rezolucija, doneti su u Studentskom gradu. U Rezoluciji su

formulisane odluke i zahtevi studenata izneti na zboru studenata u Studentskom gradu. Studenti su izrazili neslaganje s negativnim pojavama u društvu i socijalnom nejednakošću, zahtevajući raspodelu prema radu i energičnu akciju protiv bogaćenja „na nesocijalistički način”; ustali su protiv nezaposlenosti, jakih birokratskih snaga, lošeg stanja na univerzitetima. Rezoluciju je doneo zbor studenata i Akcioni komitet demonstranata. Proglas i Rezolucija upućeni su na fakultetske zborove. Savet Univerziteta donosi odluku da zbog brutalnih postupaka milicije Univerzitet stupi u sedmodnevni štrajk.

Težište aktivnosti prenelo se narednih dana u zgradu Filozofskog fakulteta (Kapetan-Mišino zdanje), gde se nalazilo i sedište Rektorata. U dvorišnom krugu formirana je slobodna tribina („Konvent”). Za vreme rada ove tribine isticane su parole: „Sistem samoupravljanja na svim nivoima”, „Svima posla, svima hleba”, „Ne verujte štampi”, „Dole crvena buržoazija”. Podnet je predlog da se BU nazove Crveni univerzitet „Karl Marks”, ali su protiv ovog predloga ustali članovi Univerzitetskog saveta B. Božović, G. Nikoliš i drugi, smatrajući da postojeće ime ne treba menjati, jer BU ima svetle tradicije.

Tito je 9. juna 1968. izneo na televiziji da studentske demonstracije nisu posledica spoljnih uticaja, već nagomilanih slabosti u zemlji, sposti u rešavanju problema i nedovoljnog jedinstva rukovodećih ljudi u sprovođenju mera. Po njemu je revolt studenata došao spontano, ali su se u demonstracije postepeno uključili neprijateljski elementi, nastojeći da ih iskoriste za svoje ciljeve. Investicije su zasenile ljude do te mere da su zaboravili na čoveka. Tito se na televiziji javio posle sednice rukovodstva Partije, ne obavestavajući ovo telo da će javno nastupiti. Pre napuštanja sednice govorio je sa S. Vukmanovićem Tempom koji mu je preneo mišljenje o karakteru studentskih demonstracija i zahteve studenata. Sednica je nakon toga nastavljena pod predsedništvom Edvarda Kardelja.

Smernice Predsedništva i Izvršnog komiteta CK SKJ, donele 9. juna 1968. davale su političku platformu za rešavanje nagomilanih problema i uklanjanje izvora kriznih stanja, faktički predstavljajući razradu partijskog Programa i ciljeva privredne reforme. One su podržavale zahteve i predloge koji su bili usmereni na ubrzavanje razvoja društva u pravcu samoupravljanja i neposredne socijalističke demokratije, i predstavljali izraz opravdanih težnji studenata i mlade generacije da se

stvaralački afirmišu u "borbi za humanije i demokratskije odnose među ljudima. Isto tako, podržavale su i zahteve da se uspješnije rešavaju problemi studenata i mlade generacije uopšte, a problemi univerziteta i sistema obrazovanja posebno. Smernice su pri tom odbacile upotrebu metoda koji bi vodili napuštanju osnovnog kursa samoupravnog i demokratskog razvitka jugoslovenskog društva. U operativnoj politici, međutim, ovaj načelni dokument je zaboravljen čim je donet.

Studentske demonstracije bile su najmasovniji protest protiv društvenih deformacija u razvitku samoupravne Jugoslavije. Studenti su se zalagali za socijalistički kurs razvitka i integralno samoupravljanje. Studentska omladina je reagovala na društvene nejednakosti, zloupotrebe, socijalne podele, svemoć birokratije, depersonalizaciju odgovornosti. Studentski pokret nije bio usmeren protiv osnova poretka već protiv izneveravanja i kompromitovanja osnovnih ideja socijalizma. Osnovni studentski tok je bio spontane prirode i jasno opredeljen za socijalizam, kako na Univerzitetu u Beogradu, tako i na univerzitetima u Zagrebu, Ljubljani, Novom Sadu i Sarajevu.

Nemiri su upozorili na raširenost deformacija, identifikujući njihove nosioce u licu birokratije i novog bogataškog sloja. Ukazali su na laž o društvenoj harmoniji, koja je bila načeta podelama — koje su zahvatile i osnovnu društvenu ćeliju, porodicu — i dubokim raslojavanjima. Studentski događaji su kasnije označeni kao „prvi masovan, dinamičan i autonoman izlazak omladine na pozornicu društva". Omladina je nekoliko meseci kasnije demonstrativno nastupila na Kosovu, tražeći republiku, a narednih godina u Hrvatskoj (1971) i ponovo na Kosovu 1981, ali u dijametralno različitoj ulozi, separatističkoj, antijugoslovenskoj, indoktrinirana nacionalističkom ideologijom.

Studentski nemiri su ubrzali proces osnivanja novih univerziteta u Jugoslaviji, pod vidom demetropolizacije visokog školstva. U Zajednici jugoslovenskih univerziteta našli su se preko noći stari i novi, tek otvoreni univerziteti. U uslovima hipertrofiranog visokog školstva došlo je ubrzo do viška novih neplanski stvaranih kadrova, koji nisu mogli da nađu zaposlenje. Među univerzitetskim radnicima mogla se u vreme nicanja novih univerziteta čuti šala, da se posle osnivanja Univerziteta u Stipu (koji nije ni osnovan) može odahnuti, jer se došlo do poslednjeg slova azbuke. Neki od mladih univerziteta dostigli su ogro-

mne razmere. Tako je na Prištinskom univerzitetu osamdesetih godina studiralo oko 50.000 studenata, dok je u Pokrajini bilo zaposleno manje od 200.000 radnika.

Paralelno s borbom za samoupravljanje, demokratizaciju društva i reorganizaciju Partije teklo je i preuređivanje jugoslovenske federacije. Kao i samoupravna transformacija društva, ono je prolazilo u znaku borbe oprečnih snaga i sukobljenih interesa, koja je na momente dobijala dramatične prizvuke. Savezna administracija našla se 1967. i 1968. — dakle, u godinama kada se radilo na ustavnoj reformi federacije — pod pritiskom Izvršnog veća Sabora SR Hrvatske i njenog rukovodstva uopšte, koji je pretio da izazove oštru političku krizu. Osnovni zahtev hrvatskog rukovodstva svodio se na ukidanje kapitala centralizovanog u federaciji. Interes u tom smislu pokazivale su i druge republike. Pritisak je bio odbijen, ali se navodi kao karakterističan simptom upotreba „blokada“ prilikom donošenja odluka saveznih organa. Ima mišljenja da je ova epizoda imala dublji smisao i dalekosežniji cilj, označavajući „početak akcije za mobilizaciju javnog mišljenja za podršku političkim i ekonomskim zahtjevima rukovodstva“.

Nizom mera od 1964. do 1968. federacija je počela da „federira“: Osmi kongres je usvojio načelo da se rukovodstvo SKJ sastavlja na principu pariteta; privredna reforma otvarala je vrata delovanju ekonomskih zakonomernosti; borba u vrhu završena je padom grupe A. Rankovića, dok su ustavni amandmani jačali državnost republika i širili nadležnosti pokrajina. Usvajanjem amandmana na Ustav, 18. aprila 1967. (I—VI) i 26. decembra 1968. (VII—XIX), federacija se značajno izmenila. Jedna od početnih promena bila je ponovno uvođenje Veća naroda kao opštenadležnog veća u Saveznoj narodnoj skupštini. Amandmanom III ograničeno je pravo učešća federacije u finansiranju investicija. Dopunskim odredbama 1968. Veće naroda je potpuno osamostaljeno. Amandmanom VII pokrajine su postale, političkim žargonom rečeno, konstitutivni element jugoslovenskog federalizma. Tim amandmanom je predviđeno da SFRJ sačinjavaju: SR Bosna i Hercegovina, SR Makedonija, SR Slovenija, SR Srbija, sa Socijalističkom Autonomnom Pokrajinom Vojvodinom i Socijalističkom Autonomnom Pokrajinom Kosovom, SR Hrvatska i SR Crna Gora.

Do novih ustavnih promena (amandmani XX — XLII) došlo je juna 1971. Njima je stvorena osnova za donošenje novog

Ustava, 1974. godine. Amandmani XXI i XXII, popularno nazvani „radničkim“, celovitije su izražavali položaj radnog čoveka u udruženom radu i samu kategoriju udruženog rada. prema njima, radni ljudi su u osnovnoj organizaciji udruženog rada sticali pravo na funkciju i sredstva društvene reprodukcije. Time je ustavno bio regulisan proces proširene reprodukcije na osnovama samoupravljanja. Funkcije federacije su bitno smanjene u oblasti investicija i zakonodavstva. Organi federacije — Veće naroda, Predsedništvo SFRJ i Savezno izvršno veće — obrazovani su na bazi pariteta. Predsedništvo SFRJ bilo je nov organ u strukturi federacije, kolektivni šef države i nosilac političke inicijative. Ova ustanova imala je, po svom sastavu i funkcijama, da omogući neposrednije učesće republika i pokrajina u ostvarivanju politike, da obezbedi usklađivanje različitih interesa i doprinese većem stepenu integracije u političkim odnosima. Zamišljena kao zajednica ravnopravnih naroda i narodnosti, federacija je posle ustavne reforme mogla da funkcioniše samo dogovaranjem i sporazumevanjem republika.

Slabljenjem saveznog centralizma usled ustavne reforme federacije započeo je obratan proces — snaženje republika i pokrajina. Politička borba posle Devetog kongresa SKJ dobijala je karakter incidentnih konfrontacija između rukovodstava republika i saveznih organa, koje su se najjače ispoljavale u raspravama oko „nasleđa“ federacije (sredstava, prava i obaveza), kao i u nesporazumima u vezi s politikom pomoći nerazvijenim republikama (Crna Gora, Bosna i Hercegovina, Makedonija) i Pokrajini Kosovo. Neravnomeran privredni i kulturni razvitak pojedinih republika stvarao je nove konflikte.

Savez komunista Hrvatske poveo je akciju za rešavanje „sistemskih pitanja“, koja su se odnosila na način raspodele deviza i sredstava bivših banaka.

CK SK Slovenije je „cestnu aferu“ („putnu“) ocenio 1974. kao „oblik političkog pritiska . . . izraz jačanja republičkog etatizma, birokratskih tendencija u rukovodstvima privrednih organizacija, naročito u bankarstvu i veletrgovini“, čiji su protagonisti za svoje ciljeve iskorišćavali „i stranu propagandu i bjelogardističku emigraciju, oživljavanjem ideja o nacionalnom poravnanju“. Afera se javila u tom vidu što je Izvršno veće SR Slovenije, na čijem se čelu nalazio Stane Kavčič, optužilo SIV, čiji je predsednik bio Mitja Ribičič, da u raspodeli međunarodnog zajma za gradnju puteva u Jugoslaviji diskriminiše Sloveni-

ju. Takav slučaj javio se prvi put u posleratnoj Jugoslaviji. Postojala je opasnost da dođe do krize savezne vlade. Pojave pritisaka na SIV su zapažane i ranije, ali se u slučaju „cestne afere“ radilo o direktnoj demonstraciji. Deo slovenačke javnosti je zahtevao reviziju materijalnih obaveza prema federaciji. Slovenačka „državnost“ odmeravala je snage sa Saveznim izvršnim većem kao jugoslovenskim organom, iza koga je stajala celokupna politička struktura SFRJ. Politički vrh Jugoslavije sastavljen od saveznih i republičkih rukovodstava je avgusta 1969, odbacio ovu vrstu pritisaka na federaciju. Prema Josipu Brozu Titu, akcije slovenačke vlade su ugrožavale monolitnost jugoslovenske države.

Prvu markantnu manifestaciju nacionalizma predstavlja Deklaracija o položaju i nazivu hrvatskoga književnog jezika, iz marta 1967. godine. Koncipirana je u Matici hrvatskoj koja se javila i kao nosilac Deklaracije, ali su u njenom stvaranju učestvovali pojedinci i grupe iz Društva književnika Hrvatske i drugih ustanova, kao i katedre na Sveučilištu koje se bave pitanjima jezika i književnosti. Povodom objavljivanja ovog nacionalističkog akta reagovao je Miloš Žanko člankom u *Vjesniku*, istog meseca kada se Deklaracija pojavila. Aprila 1967. Deklaraciju je osudio i Centralni komitet SK Hrvatske, „kao politički reakcionarni akt usmjeren protiv bratstva i jedinstva . . . koji u iskrivljenom svjetlu pokazuje stanje međunacionalnih odnosa u našoj zemlji, kao akt kojim se pokušava omesti progresivan razvoj socijalizma...“ Njeno objavljivanje dobilo je reprezentativnu težinu, jer je iza nje stajala Matica Hrvatska, Društvo književnika Hrvatske i još 16 ustanova i organizacija Hrvatske (Pen-klub — Hrvatski centar, Hrvatsko filološko društvo, Institut za jezik JAZU, itd.). Među potpisnicima nalazio se i M. Krleža. Za Žanka su kontrarevolucionarne snage i na hrvatskoj i na srpskoj strani načinile „strašno oružje bratoubilačkog rata“. Kardelj je pojavu ove Deklaracije ocenio kao „politički juris“ Matice, kojim se otežavaju pozicije SK Srbije, jer će sada „velikosrpski elementi“ početi da otežavaju pozicije „najprogresivnijih ljudi u Srbiji“. Težišno mesto Deklaracije je da se u „primjeni srpski književni jezik silom stvarnosti nameće kao jedinstven jezik za Srbe i Hrvate“. Potpisnici Deklaracije smatrali su da je u skladu s „načelom nacionalnog suvereniteta i potpune ravnopravnosti“ obuhvaćeno pravo svakoga od naših naroda da čuva sve attribute svoga

nacionalnoga postojanja i da maksimalno razvija ne samo svoju privrednu, nego i kulturnu delatnost. Među tim atributima važna uloga je pripadala vlastitom nacionalnom imenu jezika. Stoga se tražilo da se ustavnim putem uredi jednakost i ravnopravnost četiri književna jezika: slovenskog, srpskog, makedonskog i hrvatskog. Iz toga je proizlazilo osiguravanje dosledne primene hrvatskog književnog jezika u školstvu, novinarstvu, javnom i političkom životu, na radiju i televiziji kad god je reč o hrvatskom stanovništvu. Deklaracija je bila politički osuđena kao akt „lingvističkog nacionalizma“, ali se praktično jedno vreme primenjivala ispuštanjem dvočlanog naziva hrvatski ili srpski jezik, „trijebljenjem srbizama“, name-tanjem jezičke isključivosti.

Deklaracija je poništavala zaključke Novosadskog dogovora iz decembra 1954, koji su predviđali u osnovnom zaključku da je „narodni jezik Srba, Hrvata i Crnogoraca jedan jezik. Stoga je i književni jezik koji se razvio na njegovoj osnovi oko dva glavna središta, Beograda i Zagreba, jedinstven, sa dva izgovora, ijekavskim i ekavskim“. Dogovor je doprinosa integraciji (ali bez unifikacije) srpskohrvatskog jezika na području kojim su ovim jezikom govorili Srbi, Hrvati, Crnogorci i Muslimani.

„Predlog za razmišljanje“ Društva književnika Srbije bio je u suštini odgovor na nacionalistički izazov iz Hrvatske. Kao „pandan“ Deklaraciji, Predlog je takođe polazio od zatvaranja i isključivosti. Po Zoranu Gavriloviću, Deklaracija je bila „rascep novosadskog dogovora“, jer su hrvatske naučne ustanove odbacile da je srpskohrvatski jezik jedan jezik u varijantama. Donošenje Predloga pokrenula je grupa književnika sa Antonijem Isakovićem na čelu, ali on nije objavljen u svom originalnom obliku.

Na svojoj Desetoj sednici (januara 1970) CK SKH samoinicijativno je razmatrao unitarizam kao pojavu od šireg jugosloveskog interesa, označavajući ga za glavnu političku opasnost, a odbacio kritike o porastu hrvatskog nacionalizma i njegovoj agresivnosti. Bakarić je kao duhovni začetnik Desete sednice SK Hrvatske održane 15, 16. i 17. januara 1970. bio izričit da „tendencija hrvatskog nacionalizma, tendencija oformljena u Hrvatskoj danas“ ne postoji. Savka Dabčević-Kučar svoj referat na ovoj sednici gradila je na obračunu s unitarizmom kao glavnom opasnošću. Za nju je unitarizam bio samo maska iza koje hegemonizam skriva svoje lice. Za unitariste ne postoji

nacionalno pitanje; svaki nacionalni osećaj oni smatraju „sumnjivim“; unitaristi proturaju „umjetno i nadnacionalno jugoslovenstvo“; oni žele centralizovanu i dirigovanu akumulaciju i raspodelu. Ocena Savke Dabčević-Kučar bila je da „hrvatski šovmizam i nacionalizam“ ne raste. Smatrala je da je neprihvatljivo za CK SK Hrvatske da vrši „generalizaciju“ i „en bloc“ odbacuje sve što je u Matici hrvatskoj rađeno. Nasuprot rukovodstvu, Miloš Žanko, tada potpredsednik Savezne skupštine SFRJ, objavljivao je u *Borbi* članke o opasnostima koje izaziva rastući nacionalizam u SR Hrvatskoj. Tačno sagledavanje uticajnog komunista označeno je, međutim, kao objektivno pomaganje „onim mračnim snagama koje žele prikazati da se sve raspada, da smo u rasulu, da je orijentacija Socijalističke Republike Hrvatske u pitanju“. „Ne pomaže li to“ — pitala se zlonamerno Dabčević-Kučar — „onima koji traže povode za opravdanje politike fifti-fifti? I ima li to ikakve realne veze sa stvarnim stanjem u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj?“

Žanko je u stvari kritikovao nacionalističko pisanje Matičinih časopisa *Kolo*, *Kritika* i *Dubrovnik*. Došao je do zaključka „da nacionalističke tendencije i manifestacije u njenoj djelatnosti (Matičinoj — B. P.) nisu nikakvi izolirani, slučajni ekscesi, već razvijena nacionalistička platforma ...“ Žanko je u petočasovnom razgovoru u Dobanovcima upoznao predsednika Tita sa nacionalističkim prilazima u kulturi Hrvatske. U svojim člancima žigosao je uspon nacionalizma i u drugim sferama života Hrvatske. Za najbolji lek smatrao je razvijanje internacionalističke svesti, bratstva i jedinstva, jugoslovenstva. Napadao je nacionalističke napise Petra Šegedina, Šime Dodana, Vlade Gotovca, Marka Veselice i drugih. Žankova aktivnost protiv nacionalizma je osuđena a on okvalifikovan kao unitarist. Na Desetoj sednici podržala ga je samo radnica Katica Pinter. Sabor SR Hrvatske opozvao ga je s položaja poslanika u Veću Savezne skupštine SFRJ. Posle Karađorđeva, V. Bakarić je Desetu sednicu označio kao vid raščišćavanja s unitarizmom koji je postojao u redovima hrvatskih komunista i koji je u „našem razvoju socijalizma“ pogodio „nekim, inače, velikosrpskim težnjama u centru“, smatrajući da je Žanko sporedan. Žanko je u odgovoru Bakarićevu tvrdnju označio kao „neodrživu“, tražeći od vodećeg hrvatskog i jugoslovenskog političara da javno iznese u čemu je njegov unitarizam. Umesto rasprave,

UNUTRAŠNJI RAZVOJ
U ZNAKU KRIZA





84. STUDENTSKE DEMONSTRACIJE U BEOGRADU *1968. GODINE

85. XXI SEDNICA PREDSEDNIŠTVA SKJ — KARADORDEVO, 1. 2. DECEMBAR 1971. GODINE



86. JOSIP BROZ TITO U SAVEZNOJ SKUPŠTINI SFRJ POSLE IZBORA ZA PREDSEDNIKA REPUBLIKE BEZ OGRANIČENOG MANDATA 16. V 1974.

87. POTPISIVANJE PROTOKOLA O NASTAVNO-NAUČNOJ SARADNJI IZMEĐU UNIVERZITETA U PRIŠTINI I UNIVERZITETA U TIRANI

KOSOVA E METOHIA DUHET TE JETË SUBJEKT I LIDHUN DREJTPËRSEDREJTI ME FEDERATËN

... dhe prirjeve të
Kushtetutit e
pride na
materializohet
dhe të har
adeguata
reall
cilin e
sistemit

le dhe se ndrysh
Kushitute perkataz
qashine duhet te ba
të mënyrë që ato të
qashin të drejtën
vendosje të kombesi
koj ndez edhe të ko

si i barabartë i ko
kombësi në Kush
RSPJ, në lamën e të
er vetëvendosje du
minutë e plotësis
në e Kushtetutës së
pe, në mënyrë që ka
naltë normativ i ba
sonë socialiste, të
okuent dhe në paj
të kaluamen tonë re
to, e ato që asht ma
në të jetë në pafij
net e Programit të
pa hata e vetëvendos
het si e drejtë e pa
e e të gjithë kom
mbësive që jetojnë
ilavi.

aktivi politik i Gja
gji dhe kritikoi më
kritikashme te organi
punës dhe te aktivit
taz me ndryshimet
të baba në Kushte
rative, si dhe në
rbisë dhe të Kosov
ohisë

te pa vetëvendosje
araberes, kombëta
tikuja praktika qe
preth ndryshimeve
tutës në fjalë ende
fiet në qerqet te
në lidhje me to
nitohet si duhet
tike e te mos ha
nasa e gjana pa
tashë se te gjitha
te duk janë vendi
me por momente
me te cilat në de
dik qrand te pë
diktosim ose ndry
nd te shprehjet ja

Si gja e rëndësishme në
ket diskutim u thksua edhe
qashja e strukturës organi
zative shtetnore e Kosovës e
Metohisë në sistemin politiku
shoqnor të Jugosllavisë.
Fjala ishte se Kosova e Me
tohia duhet të jetë subjekt i
lidhun drejtpërdrejtë me Fe
deracionin dhe të ketë të gj
tha atributet dhe autorizim
et e njësitë federale sikur
se gëzojnë njëllojë territoriale
politike në shkallën e repu
blikës. Nji kërkues e këllid
u bazue në shumë elemente
konstitutive që kanë fuqinë e
argumenteve skemplicite, si
kurse janë: pjesëmarrja ak
tive në Luftën nacionalcirri
matre dhe çlirimi i Kosovës
e Metohisë me Turqinë e veta,
pjesëmarrja aktive në ndërt
imn socialist dhe shvillimin
e sistemit të vetëqeverisjes;
pjesëmarrja aktive në mbro
jtjen e vendit dhe të rendit
shoqnor; integrimi i plotë
ekonomik në sistemin ekono
mik të vendit tonë; integri
mi i plotë në procesin e kri
jimit të ndërgjegjës së re
shoqnore — marksiste; inte
grimi në krijimin e marrë
dhanëve të reja shoqnor
socialiste sahtu si kërkon si
sterni i vetëqeverisjes et).

Fakti se në Kosovë e Me
tohi janë ba ndryshime ra
nkore dhe se gjerdja e vi
tit 1945 dhe konstelacioni i
viti 1948 janë dy gjana kus
titutivisht të ndryshme, si
dhe fakti se kjo njaji teri
toriale politikë janë saht ko
nstatue në një shkallë ma të
naltë politiko-shoqnore dhe
shtetnore, shmba mendime
ve që u shprehën në këna tu
bim u çfaqë hirtja se ndry
shimet në Kushtetutën e
RSPJ duhet të shprehin gjen
dren reale në mënyrë që Ko
sova e Metohia të konstituo
het si repablika socialiste e

shpreh mendimi se akti ma
i naltë juridik i Kosovës du
het të quhet Kushtetute në
mënyrë që organet perfaq
suese te saj të kanë të drej
të ma nxyjerrë ligje me anë
të cilave do të mundte në
mënyrë ma efektive me i re
gulime punët shoqnore, ekono
mike dhe politike në terito
rin e vet.

Krahas me këtë e për arë
sye të permaste, që merr në
suazat e Jugosllavisë dhe të
përbërjes së saj nga aspekti
etrik, u dhe prooaimi që
Kosova të ketë të drejtë të
delegojë në Dhomën e kom
bete 20 deputetë skandër
edhe republika tjera, gjegjë
sisht në mos 20 atëherë te
paktën 15 saha.

Prej diskutimit të baba në
këtë aktiv u kristalizue me
ndirni se s'ka arsye të ba
het dallimi terminologjik
në mes të kombëve e kombë
sive e vengndriht kur saht
fjala për kombinë shqipta
rë, e cila — si dihet — mu
merikisht saht ma e madhe
ose barasi me disa kombë
tjërë që jetojnë në Jugoslla
vi.

PËRDORIMI I SIMBO- LEVE NAC ONALE DUHET TË JETË I LIRË DHE ZYRTAR

Bashkësa socialistë e Jugo
slavisë saht bashkësi e ko
mbëve dhe kombëve të ba
rabartë me të gjitha të drejt
tat që gëron njeriu punues i
realitetit tonë. Në bazë të ke
...

... me albanekom, Rilindja, 19. avgusta 1968, objavlila je zahtev albanskih
nacionalista da se Kosovo i Metohija konstituisi kao zasebna federalna jedi
nica



89—90. DEMONSTRACIJE U PRIŠTINI: 1981. GODINE

91. PRVA DELEGACIJA SRBA I CRNOGORACA SA KOSOVA U SKUPŠTINSKOJ DVORANI FEBRUJARA 1986.



92. DELEGACIJA KOSOVSКИH SRBA I CRNOGRACA NA PUTU U CENTAR „SAVA“ 7. APRILA 1986.

Žanko je politički likvidiran i onemogućeno mu je da javno brani svoje poglede i čast.

Govoreći na 39. sednici Izvršnog biroa Predsedništva CK SKJ, održanoj na Brionima marta 1970. godine, Edvard Kardelj je naglasio da su neki aspekti Desete sednice izazvali političke reakcije u drugim republikama. Prema Kardelju, niko nije smeo da prisvaja sebi pravo da govori u ime progresa. Postavljao je pitanje: da li je jugoslovenskim komunistima potreban jedinstven Savez komunista Jugoslavije, ili nije, odnosno, da li je „naša revolucija ušla u fazu gdje možemo da se razgradimo u jednu uniju samostalnih republičkih partija“, odgovarajući na to pitanje negativno. Odbacio je shvatanje CK KP Hrvatske da je svako ko se ne slaže s određenim postupcima Desete sednice CK SK Hrvatske unitarist ili birokrata ili etatist. Složio se s osudom unitarizma, ali ne i sa obračunom sa Žankom, kao „zastarelom metodom“, koja bi trebalo da spada „u prošlost SK“.

Bitne promene u strukturi federacije započele su ustavnim amandmanima 1967. i 1968, dostižući celovit oblik amandmanima iz 1971. godine. U jeku ovih promena došlo je do nacionalističkih provala na Kosovu 1968. i u Hrvatskoj 1971. godine. Hrvatsko rukovodstvo tražilo je ukidanje kapitala centralizovanog u federaciji. I prve nacionalističke parole u Hrvatskoj vezane su za navodnu ekonomsku neravnopravnost Hrvatske. Nacionalističke snage smatrale su da je Hrvatska bila ugrožena, jer su Srbi osvojili Dalmaciju, došli do hrvatskih deviza, ostvarivali ekonomsku ekspanziju na tlu Hrvatske. Oveštale parole svih nacionalista, od stvaranja jedinstvene države naovamo, nisu ni ovog puta izostajale, kao stalni prateći „argumentum“ nacionalističko-separatističkih programa. Pod vidom razbijanja centralizma federacije začinjao se nacionalizam koji će se nalaziti u stalnom usponu, da bi svom snagom provalio — izbijanjem na javnu scenu 1971. godine.

Ustavnim amandmanom iz 1968. Autonomna Pokrajina Kosovo i Metohija promenila je naziv u Socijalistička Autonomna Pokrajina Kosovo. Obim promena nije zadovoljavao kosovsku birokratiju i separatističko-nacionalističku struju koja je sve glasnije tražila da se Kosovu da status federalne jedinice. Osnovna načela o organizovanju autonomnih pokrajina nisu više utvrđivana ustavom Republike već pokrajinskim ustavnim zakonima. Status autonomnih pokrajina proširen je ustavnim

amandmanom iz 1971, koji predviđa da se „suverena prava“, inače vezana za državu, počinju ostvarivati i u autonomiji. Time je, kako ističu ustavnopravni i politički pisci, dobijena „federacija na dva nivoa“ — u položaju i odnosu SAP prema SR Srbiji, i položaju i statusu SR Srbije i SAP u federaciji koji su u suštini izjednačeni.

Odnosi u federaciji sve su teže usklađivani, jer se radilo o šest republika i dve pokrajine, a sve su one u novoj situaciji iskazivale svoje specifične interese, gubeći iz vida interese celine. Moć saveznog aparata se raspadala, a novi način dogovaranja nije bio razrađen. Sukobi, sporovi i nesporednosti između rukovodstava republika i pokrajina dolazili su do javnosti preko štampe i drugih sredstava informisanja, utičući na podizanje političke temperature i izazivajući nova uzbuđenja. Decentralizacija i demokratizacija imale su za posledicu visok stepen politizacije života, ali su, na drugoj strani, u nedograđenom sistemu reformisane federacije reprodukovale centrifugalne tendencije, koje su ugrožavale celinu zajednice i samoupravnih odnosa. Učestalost, oštrina i difuznost političkih sukoba ukazivale su i na nestabilnost društveno-ekonomske osnove novih institucija i mehanizma međusobnih odnosa. Na jednoj strani, raniji oblik „administrativno-birokratskog oklopa“ je bio razbijen, posle dugogodišnje suverene vladavine, a umesto monolitnog društvenog sistema bilo je, na drugoj, stvoreno više „osamostaljenih društvenih zajednica“ i „subjekata“, koji su ostali neuklopljeni u sistem udruženog rada kao integralan samoupravni odnos, koji nije ni „zaživeo“. Ekonomske razlike između republika i pokrajina otkrivale su neravnomernost privrednog razvoja. Po stepenu razvijenosti Kosovo je stajalo na začelju, pored svih ogromnih ulaganja Srbije i Jugoslavije. Nacionalističke konfrontacije u SKJ sve su više uzimale maha.

Partijski vrh, u kojem je od vremena rata i revolucije bilo koncentrisano celokupno upravljanje zemljom, prenosio je neke poslove na republike. Delegacije republičkih i pokrajinskih saveza komunista su, u neposrednim razgovorima s predsednikom SKJ Titom i na sastancima saveznih partijskih organa, učestvovala u donošenju i sprovođenju političkih odluka.

Prevazilaženje „saveznog etatizma“ je značilo stvaranje „policentričnog etatizma“. Tito je smatrao štetnim međusobno suprotstavljanje federacije i republika, „dviiju neodvojivih strana našeg samoupravnog organizma“. Prenosenje većih nad-

ležnosti s federacije na republike nije predstavljalo „distribuciju državnosti, nego samo jedan dio procesa jačanja samoupravnosti koji mora da se nastavi, da ide do komuna i organizacija udruženog rada“.

Prenosom državnog kapitala na banke posle privredne reforme, a u uverenju da će one uspešnije od državnih organa raspolagati akumulacijom, stavljajući je u funkciju radnih organizacija, banke su ostale van kontrole društva. U bankarstvu, osiguravajućim zavodima i veletrgovini počeli su da se stvaraju centri otuđene moći, koji su ugrožavali društveno-politički položaj radničke klase. Banke su društvena sredstva pozajmljivale radnim organizacijama uz visoke kamate, bez rizika, rukovodene sticanjem profita.

Tehnokratske snage u privredi izrastale su u moćnu društvenu silu koja je, raspolazući otuđenim kapitalom, sve više otkrivala i ambicije za odlučivanjem u političkom životu. Partijske organizacije u radnim kolektivima i novi upravljački sloj postepeno su se spajali, stvarajući simbioze poznate pod nazivom „teho-birokratske strukture“, koje su nastajale na svim nivoima. Ratna garda, smatrana nesposobnom, neproaktivnom i skupom, osetila se ugroženom. Grupnosvojnijski odnosi su razarali društvenu svojinu, podstičući raslojavanje u društvu i doprinoseći nastajanju tzv. srednje klase. Objavljeni rezultati istraživanja pokazuju da je krajem šezdesetih godina u Jugoslaviji 2% stanovništva živelo na nivou standarda srednje klase u visoko razvijenim zemljama, 10% stanovništva se približavalo tome standardu, a oko 20% jedva opstajalo.

Radnici su potiskivani iz rukovodećih samoupravnih organa ili pretvarani u poslušnu glasačku vojsku teho-birokratskih struktura. Objektivno, oni su se teško snalazili u komplikovanim računicama, stručnim analizama i elaboratima, koje su im servirali organizatori proizvodnje, komercijalni sektori, pravne službe, ekonomske-analitička odeljenja. Bezbrojni i složeni pravni propisi (savezni, republički, pokrajinski, opštinski, radnih organizacija) postajali su sve manje razumljivi i stručnjacima, a kamoli radnicima, dajući mogućnost teho-birokratskim snagama da iza paravana zakonitosti i poštovanja prava učvršćuju svoje pozicije i opravdavaju razne zloupotrebe. U samoupravnim organima radnici su postajali posmatrači i pasivni sprovednici volje profesionalnih upravljača. Radnička klasa je ispoljavala političku aktivnost u okviru društveno-političkih

organizacija, koje su se, međutim, nalazile u defanzivi, tromo reagovala na događaje u privredi, bile forumski zatvorene, politički umrtvljene i rastrojene sukobima različitih struja i opredeljenja. Spontane reakcije radnika izražavane su samo u vidu obustava ili prekida rada (štrajkova). Od 1958, kada su se prvi put pojavili, pa do 1969. bilo je oko 2.000 štrajkova. Oni su najčešće objašnjavani pokušajima kolektiva da na „mikronivou“ pojačaju uticaj radnika u upravljanju, ili protestima zbog loših međuljudskih odnosa, niskih dohodaka, kršenja propisa, svemoći „menadžera“ i direktora, lošeg položaja radnih organizacija.

Politička kriza SKJ zaoštrila se naročito u proleće 1971, kada je deo hrvatskog partijskog rukovodstva javno optužio unitarističko-centralističke snage za zaveru protiv SR Hrvatske i njenih rukovodilaca, pripisujući takvu aktivnost pojedinim funkcionerima u Saveznom sekretarijatu za spoljne poslove i Saveznom sekretarijatu za unutrašnje poslove. Na to je Tito sa saradnicima odgovorio sazivanjem Sedamnaeste (Brionske) sednice Predsedništva SKJ u proširenom sastavu krajem aprila 1971, koja se založila za prevladavanje krize u partijskom rukovodstvu, za obnovu jedinstva, akciju protiv opozicionih snaga i primenu ustavnih amandmana u cilju ostvarivanja ravnopravnosti naroda i narodnosti i razvoja radničkog samoupravljanja. Drugi kongres samoupravljača, održan u Sarajevu početkom maja 1971, neposredno posle ove sednice, bavio se razradom tzv. radničkih amandmana, koji su imali da doprinesu uspostavljanju integralnog društveno-ekonomskog sistema samoupravljanja.

Posledice Desete sednice brzo su se osetile. Potcenjivanje nacionalističke opasnosti u najvišem hrvatskom partijskom rukovodstvu omogućilo je narastanje i konstituisanje masovnog nacionalističkog pokreta (MASPOK), koji će svoje pravo lice pokazati 1971. godine. CK KP Hrvatske je na sebe preuzeo avangardnu ulogu u borbi protiv unitarizma, čime je navukao na sebe nepoverenje ostalih partijskih rukovodstava. Nacionalističko-separatistički elementi u SK u republikama i pokrajinama videli su u hrvatskom rukovodstvu telo na koje su se mogli osloniti u sličnom poslu u svojim republikama i pokrajinama. Pre svega, Krste Crvenkovski u Makedoniji i kosovsko rukovodstvo.

Osuda nacionalizma kao antikomunističke ideologije na Sedamnaestoj sednici Predsedništva nije sprečila njegovu eskalaciju. Deo rukovodstva CK SK Hrvatske s dr' Savkom Dabčević-Kučar, Mikom Tripalom i Perom Pirkerom na čelu počeo je da govori o masovnom pokretu navodno konstituisanom u odbranu nacionalnih i demokratskih prava hrvatskog naroda od „birokratsko-centralističkih“ i „unitarističko-hegemonističkih“ snaga. Nacionalističke snage okupljene oko Matice hrvatske podstrekavale su euforiju nacionalizma, privremeno i formalno podržavši Savez komunista u borbi za reformu federacije. Matica se našla na otvorenoj opozicionoj političkoj platformi. U rukovodstvu SK Hrvatske započela je diferencijacija u vezi s potrebom za smirivanjem društvenog razvoja putem usvajanja ustavnih amandmana i za razobličavanje Matice kao opozicionog centra politici SKJ. Preko svojih časopisa i listova Matica hrvatska je širila i razbuktavala nacionalizam, koji je pretio neredima, međunacionalnim obračunima i ugrožavao jugoslovensko jedinstvo. Hrvatski nacionalisti govorili su o Jugoslaviji kao tamnici Hrvatske, o progonu hrvatskog jezika, o pljački hrvatske privrede. Po njima, hrvatski komunisti su izdali nacionalnu stvar; poverenje se moglo dati samo komunističkom „progresivnom jezgru“, koje bi moglo da učestvuje u misiji „nacionalnog oslobođenja“ i „nacionalnog preporoda“. Hrvatski nacionalizam izazvao je protivodgovor srpskih nacionalista u Hrvatskoj, koji su, opet, polazili od teze da su Srbi tamo neravnopravni i ugroženi te da ne mogu da izađu nakraj s „hrvatskim separatizmom i subverzijama“ ukoliko se ne oslone na sve Srbe i Srbiju. Srpski narod u Hrvatskoj našao se pak uznemiren pred rastućim talasom šovinizma i kleronacionalizma. Tito je u razgovoru s hrvatskim političkim rukovodstvom maja 1971. istakao da je „Hrvatska (•••) postala ključni problem u zemlji u pogledu divljanja nacionalizma“, kojega inače ima u svim republikama, „ali sada je najgore kod vas“. On je kritikovao članove Partije što su bacili „koplje u trnje“, a za nacionalistički pokret rekao da se u njemu „pod okriljem nacionalnih interesa okuplja (. . .) sav đavo, nacionalizam, sva suprotna mišljenja, do kontrarevolucije“. Predsednik SKJ je zatražio najodlučniju akciju: ko nije mogao da se odluči, trebalo je da napusti funkcije u Partiji. Četvrta konferencija SK Hrvatske, održana juna meseca, nije bila obaveštena o ovoj Titovoj kritici rukovodstva, ali se

izjasnila za borbu protiv nacionalizma i unitarista. Iz KPJ s isključeni nacionalisti Marko Veselica i Šime Dodan. No ova zalet nije dugo trajao, jer se deo hrvatskog partijskog rukovodstva intimno nije slagao s obustavljanjem nacionalističke eskalacije.

Grupa u CK SK Hrvatske sa Savkom Dabčević-Kučar Mikom Tripalom, Perom Pirkerom i drugima koristila je situaciju za svoje nametanje u plimi nacionalizma koji je izazivala. Prilikom rasprave o ustavnim promenama grupa je zastupala gledište da je reč o prvoj fazi, jer tek predstoji diskusija o nacionalnim armijama, privredi, jeziku. Grupa je gospodarila štampom i ostalim sredstvima informisanja. Titov izjave da nema nacionalizma u narodu i radničkoj klasi koristila je za manipulacije. Odbacivane su sve veze sa Srbima („onima na istoku“). Matica hrvatska je postala snažno uporište nacionalističke struje. Predsednik Tito je bio obavešten na sastanku u vili „Vajs“ u Zagrebu, 4. jula 1971, da rukovodstvo CK KP Hrvatske polazi u odlučnu akciju. Zavaravan je velikim činjenicama u gradovima Hrvatske. Tito je nastojao da stavi do znanja svetu, naročito Brežnjev, da se Jugoslavija ne raspada usled nacionalnih sukoba. Partija i SSRN Hrvatske su bili potisnuti iz političkog života. Celokupnim političkim životom su dirigovali nacionalisti iz MASPOK-a. Traženo je otepljenje Hrvatske i njen prijem u Ujedinjene nacije. Razvijena je teza da Srbija eksploatiše Hrvatsku. Za tu svrhu korišćene su pseudoanalize Rudolfa Bičanića iz 1938. godine. Nacionalizam nije našao uporište u radništvu, ali je zahvatio deo preduzeća (Agrokombinat u Zagrebu, Autotransport Zagrebu, Rafineriju nafte u Sisku, Željezničko transportno preduzeće u Zagrebu).

Tito je dao izjavu u zagrebačkom hotelu „Esplanada“ 15. septembra 1971. godine. Istakao je pozitivno raspoloženje i političko opredeljenje naroda i SK Hrvatske. Grupa Savke Dabčević-Kučar iskoristila je ovu izjavu za još agresivnije nastupanje protiv onih članova CK KP Hrvatske i Izvršnog komiteta koji su pokušavali da ostvare zadatke koji su proizlazili iz dogovora s Titom, zaključaka 17. sednice Predsedništva SKJ i 20. sednice CK SK Hrvatske. Delirijumu masovnog nacionalističkog pokreta suprotstavljali su se komunisti, borci, radnici, Hrvati i Srbi, naročito u Slavoniji, Baniji, Kordunu. Na povorku Matice hrvatske u Podravskoj Slatini borci su odgovorili.

rili masovnim zborom. Zdenko Has je 1. jula 1971. iscrpno informisao maršala Tita o stanju i raspoloženju u Slavoniji. MASPOK je neočekivano ovladao Dalmacijom. Više nije bilo opasnosti od Italije, a svoje je učinio i prosperitet zahvaljujući turizmu, s nacionalnim egoizmom koji je izazvao. Odlučujuću ulogu u ovom preokretu imali su katolička crkva i zaglušna kleronacionalistička propaganda. Srpski deo rukovodstva u Hrvatskoj osećao se sve više ugroženim. Na opšte čuđenje, Savka Dabčević i Mika Tripalo su proizvedeni u generale. Sve jača psihoza među hrvatskim i srpskim stanovništvom kao da je podsećala na neka druga vremena. Već komšije nisu razgovarale jedan s drugim. Srbi su se, ne sluteći na dobro, naoružavali.

Matica hrvatska je stajala iza objavljivanja štrajka na Sveučilištu za kraj novembra 1971, koji je inače bio predviđen za početak 1972. godine. Cilj je bio da se na stranu studenata privuku radnici i ostali građani i tako otvori politička kriza u Hrvatskoj. Vođe nacionalističke partijske frakcije nisu više imale uticaja na studente, iza kojih su stajale druge snage. Upravo za vreme ovog štrajka na Sveučilištu, Tito se u Karadorđevu 30. novembra 1971. sastao s rukovodstvom SK Hrvatske. Tito je za žarište označio Maticu hrvatsku, nazivajući je „kontrarevolucionarnom“.

Na 21. sednici Predsedništva SKJ, 1. i 2. decembra, ranije zakazanoj ali održanoj s promenjenim dnevnim redom, raspravljalo se gotovo isključivo o situaciji u Hrvatskoj. Tito je saopštio sadržinu svojih razgovora s njenim rukovodstvom i zatražio da se rasprava o situaciji u njoj proširi na celu Jugoslaviju, jer u svim republikama, „negdje više negdje manje, ima identičnih problema“. Po Predsedniku SKJ, u Hrvatskoj je bio formiran nacionalni pokret, a njeno rukovodstvo nije dalo otpor kontrarevolucionarnim grupama koje su stajale iza njega. U nastalom rascepu većina je bila na pozicijama borbe protiv nacionalizma, dok manjina nije postupala u skladu s utvrđenim programom delovanja. Štrajk na Sveučilištu, koji nije bio samo stvar studenata, Predsednik SKJ je ocenio kao „kontrarevolucionarnu djelatnost“. Glasila Matice hrvatske, *Vjesnik* i druga, označena su kao listovi koji objavljuju protivustavne izjave. Masovni pokret se širio i uzimao zabrinjavajuće razmere. Izvor talasa nacionalizma i šovinizma koji je zapljusnuo Hrvatsku nalazio se u Matici. Odbacujući da je sam stajao iza takvog razvoja događaja, predsednik Tito je s nacionalizmom osudio i

unitarizam, ali se izjasnio za jedinstvo Jugoslavije kao nedeljive celine. Na kraju skupa on je rekao da se radnička klasa ne može odvajati po republikama, jer je ona jugoslovenska, s tim što bi u svakoj republici trebalo da bude najvažniji faktor vlasti. Predstavnici SK Hrvatske primili su kritiku, ali su rukovodioci koji su prednjačili u razbuktavanju nacionalizma objasnili svoje ponašanje sporim rešavanjem društveno-ekonomskih problema.

CK SK Hrvatske je na 23. sednici, 12. i 13. decembra, usvojio akcioni program svog Izvršnog komiteta i doneo zaključke koji su obavezivali članstvo da se odlučno bori za odstranjivanje nacionalističkih uticaja i likvidiranje svih nacionalističkih i šovinističkih žarišta u društvu. Prihvaćene su ostavke predsednika CK SK Hrvatske dr Savke Dabčević-Kučar i sekretara Izvršnog komiteta Pere Pirkerera. Mika Tripalo je, kao funkcioner saveznih partijskih i državnih organa, podneo ostavku Josipu Brozu Titu. Zbog razvijanja nacionalističke i frakcionaške delatnosti, iz SK Hrvatske do aprila 1972. isključen je 741, a smenjen s funkcije 131 član, te podnete ostavke na 280 funkcija.

U Srbiji se, pod rukovodstvom Marka Nikezića, predsednika CK SK Srbije, formirala jedna druga vrsta opozicije, manje bučna iako direktno suprotstavljena postojećem razvitku. Marko Nikezić je smatrao da put Srbije i Jugoslavije vodi razvoju savremene (moderne) privrede, demokratizaciji društva, oslobađanju od tutorstva jugoslovenskog političkog vrha, oslobađanju od starih kadrova, konzervativnih i birokratski raspoloženih. Samoupravljanje nije otvoreno napadano, ali je svođeno na formu. Rukovodeća grupa je glavnu opasnost videla u restauraciji birokratskog centralizma koji pretili da uguši demokratiju i zaustavi demokratski kurs razvitka. Umesto srpske brige za Jugoslaviju trebalo je unaprediti sistem društvenih odnosa i proizvodnju, a na drugoj strani onemogućiti jugoslovenski politički centar da se meša u poslove Srbije. Ekonomski i politički liberalizam je davao šansu da se Srbija emancipuje, oslobodi arbitraža, okrene razvoju tržišne privrede i izvoza i da se neutrališe hrvatski nacionalizam. Vodeća grupa u CK SK Srbije videla je najveću opasnost u „čvrstorukaškoj“ tendenciji, uspostavljanju centralističke i podržavljene privrede, povraćaju na staljinističku partiju. Ova linija podvrgnuta je kritici jula 1972. na sastanku političkih rukovodilaca Srbije.

Srpski komunisti, politički krugovi i najšire javno mnjenje doživljavali su prodor nacionalizma u Hrvatskoj kao direktno ugrožavanje srpskog naroda u Hrvatskoj, labavljenje temelja Jugoslavije i dalju ekspanziju drugih nacionalizama koji su pokazivali tendenciju da oslabe poziciju Srbije u Jugoslaviji i u samoj Republici, podsticanjem „autonomaških“ tendencija na Kosovu i u Vojvodini.

Druga konferencija SKJ usvojila je januara 1972. akcioni program zasnovan na borbi protiv nacionalizma u obliku separatizma i hegemonizma, protiv tendencija tehnokratizma i vladavine kapital-odnosa. Konferencija se izjasnila za zamenu predstavničkih odnosa delegatskim. Po Titovim rečima, ponašanje komunista i foruma u republikama nije bilo samo njihova unutrašnja stvar, već i stvar Saveza komunista Jugoslavije. Na sastanku grupe političkih rukovodilaca SR Srbije jula meseca podvrgnuto je kritici političko ponašanje njenog partijskog vrha kao antisocijalističko i ukazano na opasnost izolacije Srbije od drugih republika. Pismom Predsednika SKJ i Izvršnog biroa Predsedništva SKJ od 18. septembra svim komunistima Jugoslavije članstvo je upozoreno da će uspeh politike Partije biti doveden u pitanje ako se ova ne preobrazi u organizaciju revolucionarne akcije. Suština pitanja je bila u tome da li će „radnička klasa zagospodariti cjelinom društvene reprodukcije i osigurati odlučujuću ulogu u političkom i društvenom odlučivanju, ili će ojačati oni odnosi i snage koji su suprotni interesima radničke klase, socijalizma i samoupravljanja“.

Politička kriza u Srbiji dovela je do intervencije partijskog rukovodstva Jugoslavije i predsednika Tita. Na sastanku „kollektiva rukovodećih drugova iz Republike Srbije“, održanom od 9. do 12. oktobra 1972. u Beogradu, Tito se našao u manjini. On je izneo da ne postoje pravilni odnosi između CK SK Srbije i Predsedništva Saveza komunista Jugoslavije, da su prisutne i ideološke razlike i da su sredstva informisanja u rukama ljudi koji rade „protiv našeg jedinstva, protiv interesa socijalističke Jugoslavije“. Kritikovana je koncentracija kapitala i zadržavanje kapital-odnosa u bankarstvu, spoljnoj trgovini i trgovini na veliko. U Titovoj završnoj reči rukovodećem aktivu SR Srbije kaže se da je odnos prema „klasnom neprijatelju“ bio liberalniji, i u idejno-političkom konfrontiranju, i u pogledu politike krivičnog gonjenja, izricanja presuda, pa i „prikazivanja kroz sredstva informisanja“. Iz toga je proizišlo nepoverenje u međusobnim odnosima

između partijskih foruma u Srbiji i u Jugoslaviji uopšte. Zamerao je što je način tretiranja političkih zbivanja u drugim republikama u „beogradskoj štampi“, i pored višestrukih upozorenja i protesta, ostao „u dobroj meri nepromjenjen“. Njemu se nije nikada postavljao problem odnosa „ni sa srpskim, ni sa bilo kojim drugim komunistima“, jer „ja sam član SKJ, jugoslovenski komunist i rukovodilac“. Kritički je reagovao na negativne priče o njemu kao „ličnosti i čovjeku“, jednom od onih „koji, tobože, žele vraćanje na staro, da ja, tobože mijenjam politiku SKJ, da revidiram odluke Devetog kongresa i da to činim bez demokratske diskusije“. Tito je podvlačio značaj demokratskog centralizma u SKJ, odgovornost komunističke partije za dalji razvitak zemlje i socijalizma; suprotstavljao se grupištu i frakcionaštvu, zapostavljanju kadrovske politike, nebrizi za radničku omladinu. Povodom inteligencije, Tito je odbijao tezu da se u „vrhu Saveza komunista uvriježio antiintelektualni kurs čime nas se želi odvojiti od inteligencije i njenog doprinosa našoj borbi“. Iznosio je utisak da je reč „ne o tome kako ukloniti sve ono što ometa idejno i akciono jedinstvo u sprovođenju generalne linije, već o tome — ko će koga“. Pledirao je na kraju na komuniste Srbije da „prevaziđu neslaganja“, da se ujedine „na platformi pisma Izvršnog biroa Predsedništva SKJ i na odlučnom sprovođenju generalne linije u interesu radnih ljudi Jugoslavije“.

Uskoro posle ovog sastanka („samita“), Marko Nikezić, predsednik Centralnog komiteta, Latinka Perović, sekretar Izvršnog komiteta CK SK Srbije, i Bora Pavlović, sekretar Gradskog komiteta SK Beograda, podneli su ostavke. Smenjen je niz direktora u privredi i štampi koji su davali otpor kursu 21. sednice Predsedništva, Druge konferencije SKJ i Pisma Predsednika SKJ i Izvršnog biroa Predsedništva SKJ. Ostavke su podneli i rukovodioci SK Vojvodine Mirko Čanadanović i Miloš Radojčin. Tom prilikom nije došlo do kritike nacionalističkih tendencija na Kosovu, iako su one bile drastično izražene 1968. i narednih godina u borbi za pretvaranje Kosova u republiku. Komunisti Kosova zadovoljili su se optimističkim konstatacijama o uspešnom obračunu s nacionalizmom na Kosovu, iako je nacionalizam rapidno prodirao u sve sfere života politike i kulture, izazivajući početno iseljavanje Srba i Crnogoraca.

Krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina žarišta političke krize u Jugoslaviji nalazila su se u Hrvatskoj i Srbiji, ali je i u drugim republikama bilo opozicionih, frakcionaških ili autonomističkih tendencija, koje su došle u raskorak i sukob s vladajućom linijom SKJ. Zbog neslaganja s njom smenjen je u Sloveniji Stane Kavčič, predsednik republičkog izvršnog veća, a u Makedoniji nije više, po isteku mandata, biran na partijsko-državne dužnosti Krste Crvenkovski i smenjen je Slavko Milosavljević. Nacionalistički stavovi i izjave Crvenkovskog kritikovani su u štampi i na sednicama makedonskog partijskog rukovodstva.

Posle poraza unitarističko-centralističke struje 1966, nacionalističko-separatističke snage našle su se u oštrim političkim konfrontacijama sa SKJ, ali su — kao što se ističe u analizama tih događaja — bile slomljene bez upotrebe sredstava državne prinude.

Pripremajući se za Deseti kongres SKJ i donošenje novog ustava, partijski teoretičari tražili su rešenja za novu koncepciju samoupravljanja, koja bi osigurala skladniji i dinamičniji razvoj društveno-ekonomskih odnosa, zaštićujući interese radničke klase od antisamoupravnih snaga. U razvijanju te koncepcije glavnu ulogu je odigrao jedan od najistaknutijih konstruktora samoupravnog sistema u Jugoslaviji — Edvard Kardelj. Najvažniji pravci budućeg društvenog razvoja izneti su u Platformi za pripremu stavova i odluka Desetog kongresa SKJ, objavljenoj juna 1973. Samoupravni sistem je označen kao etapa na putu od kapitalizma, preko početne faze socijalizma, do Marksove „asocijacije slobodnih proizvođača“, to jest do komunizma. Podvučeno je da postojeći sistem u Jugoslaviji sadrži elemente i buržoaskog i socijalističkog društva, te da najpre mora da savlada elemente starog u svojoj osnovi. Samoupravno socijalističko društvo je označeno kao jedan od oblika diktature proletarijata. Neuvažavanje te činjenice vodilo je degradiranju radničke klase od subjekta na objekt. S obzirom na „prelaznost“ tekuće etape, postavljen je najopštiji naredni zadatak: prelaženje na udruživanje rada i sredstava. Oko robne proizvodnje postojale su „idejne, političke, i ekonomske kontroverze u našem društvu“. Platforma se, odbacujući raniji „fetišizam“, shvatanje da tržište automatski rešava sve probleme, izjasnila za slobodu tržišta, ali tržišta koje je moralo da odražava društvene odnose u proizvodnji, a ne da omogućava

„nekritičko prenošenje kategorija kapitalističkog društva u naše uslove“.

Novi ustav SFRJ, iz februara 1974, i Deseti kongres SKJ prihvatili su koncepciju samoupravljanja zasnovanu na udruženom radu. Podrobno regulišući društveno-ekonomske odnose Ustav je prevazilazio „klasični konstitutivni akt organizacije političke vlasti“. Prema Ustavu, socijalističko društveno uređenje SFRJ zasnovano je na „vlasti radničke klase i svih radnih ljudi i na odnosima među ljudima kao slobodnim i ravnopravnim proizvođačima i stvaraocima, čiji rad služi isključivo zadovoljavanju njihovih ličnih i zajedničkih potreba“. Ovi odnosi, pak, počivaju na društveno-ekonomskom položaju radnog čoveka koji mu obezbeđuje da, radeći sredstvima u društvenoj svojini i odlučujući neposredno i ravnopravno s drugim radnim ljudima u udruženom radu o svim poslovima društvene reprodukcije, u uslovima i odnosima međusobne zavisnosti, odgovornosti i solidarnosti ostvaruje svoj lični materijalni i moralni interes i pravo da se koristi rezultatima svog tekućeg i minulog rada i tekovinama opšteg materijalnog i društvenog napretka, da na toj osnovi što potpunije zadovoljava svoje lične i društvene potrebe i da razvija svoje radne i druge stvaralačke sposobnosti. Ustav utvrđuje da sredstva za proizvodnju i proširenu reprodukciju nisu klasna svojina, te da njima mogu raspolagati samo udruženi radnici neposredno, to jest u osnovnoj organizaciji udruženog rada. Da bi se politički sistem usaglasio s položajem radnika u društveno-ekonomskim odnosima, napušten je stari predstavnički sistem i uveden delegatski, u kojem se delegacije obrazuju neposrednim i tajnim glasanjem. Član 133. Ustava predviđa da „radni ljudi u osnovnim samoupravnim organizacijama i zajednicama i društveno-političkim organizacijama obrazuju svoje delegacije radi neposrednog ostvarivanja svojih prava, dužnosti i odgovornosti i organizovanog učešća u vršenju funkcije skupština društveno-političkih zajednica“. U svim skupštinama, izuzev u Skupštini SFRJ, uvedena su tri veća: veće udruženog rada, kao delegatsko telo radnih ljudi u organizacijama udruženog rada i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama; veće mesnih zajednica u opštinama, odnosno veće opština u republikama i pokrajinama; i društveno-političko veće, kao delegatsko telo radnih ljudi i građana, odnosno društveno-političkih organizacija. Skupštinu SFRJ činila su dva veća: Savezno veće, koje

su sačinjavali delegati samoupravnih organizacija u republikama i autonomnim pokrajinama (po 30 delegata iz republika i po 20 iz pokrajina), i Veće republika i pokrajina, sastavljeno od republičkih skupštinskih delegacija (od po 12 delegata) i pokrajinskih skupštinskih delegacija (od po 8 delegata). Po Ustavu, delegati Saveznog veća odlučuju uglavnom o pitanjima iz samostalne nadležnosti federacije, a delegati u Veću republika i pokrajina uglavnom o pitanjima za čije je rešavanje u federaciji potrebna saglasnost republika i pokrajina. Ustav predviđa konstituisanje mesnih zajednica kao oblika samoupravnog organizovanja na teritorijalnom principu. Samoupravne interesne zajednice javljaju se kao nov oblik samoupravnog povezivanja. Predviđen je i zaštitni mehanizam samoupravnih prava i društvene svojine. Zaštitne funkcije vrše skupštine društveno-političkih zajednica, sudovi, ustavni sudovi, javni tužilac i društveni pravobranilac samoupravljanja. Prema Ustavu, društveni pravobranilac samoupravljanja je samostalan organ u čijoj je nadležnosti pokretanje postupka za zaštitu samoupravnih prava i za poništavanje odluka i akata kojima su povređeni samoupravljanje i društvena svojina. Umesto 23, Predsedništvo Jugoslavije čini 9 članova. Na zajedničkoj sednici veća Skupštine, 16. maja 1974, godine Josip Broz Tito je izabran za doživotnog predsednika SFRJ. Proglašeni su i članovi Predsedništva: Vladimir Bakarić, Fadilj Hodža, Stevan Doronjski, Vidoje Žarković, Petar Stambolioć, Lazar Koliševski, Cvijetin Mijatović i Edvard Kardelj. Uvođenje predsedništva u republikama i pokrajinama predstavlja ustavni izraz njihove suverenosti, odnosno autonomnosti. Donošenjem Ustava SFRJ, republičkih i pokrajinskih ustava (pokrajine su 1974. prvi put dobile ustave) izgrađen je novi ustavni sistem SFRJ.

Savezno izvršno veće dobija u novom ustavnom sistemu izvršne funkcije na nivou federacije. Ono je zaduženo da sprovodi politiku, savezne zakone, opšta akta i propise, a odgovorno je Skupštini SFRJ. Posle Mitje Ribičića i Mike Spiljaka, na čelu Saveznog izvršnog veća nalazio se Džemal Bijedić, od 1971. do svoje smrti u avionskom udesu 1977. godine, kada je za predsednika izabran Veselin Đuranović.

Deseti kongres SKJ, održan u Beogradu od 27. do 30. maja 1974, kojemu su prethodili republički kongresi i pokrajinske konferencije (marta/aprila), izabrao je Josipa Broza Tita za predsednika SKJ bez ograničenja trajanja mandata. Ustavna

načela o udruženom radu razrađena su — za šta se založio Deseti kongres SKJ — u Zakonu o udruženom radu, usvojenom novembra 1976. Njime su instituti i odnosi udruženog rada normativno konkretizovani. Smatralo se da su ovim i drugim zakonima socijalističke snage sa SKJ na čelu stvorile „institucionalne preduslove za uspostavljanje osnovnog produkcionog odnosa na kojem se temelji jugoslovenski *sistem* socijalističkog samoupravljanja”. Njihov zadatak se sastojao u oživotvoravanju organizacija udruženog rada kao osnovnih ćelija udruženog rada i osnovnih činilaca samoupravne integracije društva. Novi tip demokratije — „samoupravna demokratija” — trpeo je, po Kardelju, pritisak ne samo „konzervativizma svesti” već i ozbiljnih objektivnih teškoća, jer se samoupravljanje razvijalo u svetu „kratom grčevima smene jedne istorijske epohe”, od kojeg se nije moglo izolovati, a ni društvene snage još uvek nisu bile „dovoljno na strani socijalističkog samoupravljanja”.

Poraz političkih protivnika samoupravljanja i njegovo normativno razrađivanje nisu značili da se ono u praksi izgradilo kao integralan odnos, postalo efikasno kao sistem, racionalno u sferi organizacije i produktivno u materijalnoj proizvodnji, da je napustilo institucionalne ljuštore i, jednom rečju, „prohodalo”. U društvenoj stvarnosti i dalje su delovale protivurečnosti vezane za ograničenu materijalnu proizvodnju, koja nije sposobna da pokrije sve potrebe, za neusaglašene odnose između društva i pojedinca, sukoba interesa republika i pokrajina, birokratije i radnih ljudi, pri raspodeli prema radu, itd. Pored ovih protivurečnosti, učvršćivanje samoupravljanja u bazi društvenih odnosa ometala su u dosadašnjem razvoju i jednostrana shvatanja njegovog kompleksnog sadržaja, koji se ne svodi isključivo na materijalne interese, pogotovu ako se ovi suprotstavljaju interesima društvene zajednice.

Osnovu rasprave vođene na 11. kongresu SKJ, održanom juna 1978. u Beogradu, činila je studija Edvarda Kardelja *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja*. Studiju je prethodno usvojilo Predsedništvo CK SKJ, juna 1977, kao osnovu za pripremu partijskih dokumenata. Centralno mesto ove studije, čiji su stavovi uključeni u partijske dokumente, čini pojam „pluralizam samoupravnih interesa”, u kojem nastaje politički sistem socijalističke demokratije označen kao suprotan jednopartijskom i višepartijskom sistemu. Suštinu socijalističke samoupravne demokratije Kongres je

nalazio u neposrednom učešću radnih ljudi u okviru delegatskog sistema prilikom rešavanja svih društvenih pitanja.

Ustavna rešenja iz 1974. zasnivala su se načelno na samoupravnom federalizmu. Umesto državno-pravnog koncepta federacije usvojen je koncept kooperativnih odnosa u federaciji. Niz rešenja jača pozicije republika kao država u SFRJ. Ideje samoupravnog povezivanja pretvarale su se u suštu suprotnost — snaženje republičke državnosti. Savezni kolektivni organi obrazovani su na osnovi pariteta. Posle provale nacionalizma i stišavanja njegovih javnih manifestacija, ustavna fizionomija federacije — umesto preobražaja na samoupravnim osnovama — dobila je sva obeležja labave federacije. Pod „federacijom“ Vladimir Bakarić je razumevao samo ono što se dogovore republike i pokrajine. Jugoslavija je postala jedinstvena samo onoliko koliko su to htele sve republike i pokrajine.

SKJ je nastojao da spoji nacionalne i samoupravne (klasne) interese u sliveni organizam jedinstva, koji bi u budućnosti sve više naglašavao samoupravno povezivanje, samoupravnu integraciju. Međutim, usledilo je jačanje republičkih država na bazi stagnacije samoupravljanja, sve jače intervencije države u svim sferama života i sve manjeg uticaja radničke klase u poslovima od vitalnog značaja. Nacionalne konfliktnosti prikrivaju praktičnu eksploataciju vlastitih radnika odnosno „države“.

Napuštanjem državnopravnog federalizma i prepuštanjem polja razvoju kooperativnog federalizma putem samoupravne integracije stvarane su perspektive daljeg razvoja samoupravljanja, ali su posledice nacionalnih država i ekonomija sužavale prostor povezivanja, smanjivanja prometa i usluga između raznih krajeva Jugoslavije i vodile sve većem hermetičkom zatvaranju svojih privreda. Stoga je danas smanjena razmena i „prokockana“ materijalna osnova samoupravnih povezivanja. Priča o nacionalnim državama kojima je socijalizam dao samoupravnu, socijalističku sadržinu sve manje je ubedljiva pred udarima suprotne prakse koja rađa dalja razdvajanja, vodi osiromašavanju, ekonomskim, političkim i kulturnim autarhijaffla, teritorijalizacijama kapitala, republikanizaciji istorije i kulture, snaženju nacionalističkih mitova kao spasonosne formule budućnosti, bez sagledavanja u kakve ambise vodi slična politika, bližeći nas ivicama međusobnih obračuna, stranih arbitraža i najraznovrsnijih vidova nacionalnih i verskih sukobljavanja.

Ustav iz 1974. je uspostavio sistem, koji regeneriše nacionalizam, dajući impulse izgradnji koncepcije nacionalnih država u sklopu Jugoslavije, koje su se oslanjale, pri tome, na tendencije federalizacije partije. U Jugoslaviji nacionalizam ne može proći, ukoliko ga ne podržavaju, izazivaju i reprodukuju oficijelne političke strukture, same ili udružene s građanskim nacionalizmom unitarističkog ili separatističkog karaktera. Iskustva Hrvatske iz 1971. i Kosova iz 1968. i 1981. suviše su upečatljiv dokaz za pomenuto tvrđenje. Nacionalna birokratija ima saveznike u građanskom nacionalizmu, klerikalizmu, kleronacionalizmu i separatističko-kontrarevolucionarnim snagama; kada se s njima udružuje, one deluju u simbiozi s legalnim snagama koje potkopavaju koncept revolucije, Jugoslavije i samoupravne demokratije. Povezivanje birokratije s nacionalističkim snagama najčešće je kamuflirano i prikriveno. No suština je u staranju da birokratija sebe predstavi kao jedinog nacionalnog reprezentanta, kao i radničke klase i naroda. Ukoliko je i mislila da se kasnije oslobodi saveznika koji je pritiska, dešavalo joj se da joj to ne pođe za rukom, zapravo da postane zarobljenik nacionalističkih snaga koje je sama izazvala. Birokratija se zna spajati, koristeći nacionalna osećanja naroda, i sa inteligencijom, tako da ovaj vid amalgamisanja postaje daleko opasniji u nekim krajevima (Kosovo), društveno-politički gledano, od nekadašnjih glavarskih veza s vlašću. Spoj birokratije („upravljačkih slojeva“) s delom privilegovane inteligencije vodio je na Kosovu uspostavljanju vlasti mimo naroda, na račun zloupotrebe vlasti za voluntarističke poteze, lično bogaćenje i sladak život, a na drugoj strani razbijao jedinstvo i integritet Jugoslavije ugrožavajući koncepcijom etnički čistog Kosova i ustanovljivanja kosovske republike — tri jugoslovenske republike.

Ovakva orijentacija ugrozila je jedinstvo jugoslovenske federacije u svim vidovima: dovela je u pitanje jedinstvenu jugoslovensku revoluciju; dovela je do stvaranja saveza partija u okviru formalno jedinstvenog SKJ, što je novi tip partijskog pluralizma na nacionalnoj osnovi: razbila je jedinstvo tržišta; strukturu jedinstvene federacije pretvorila je u policentrični etatizam i istorijski utemeljenu državu predstavila kao dogovor nacionalnih država.

Trajanje ovih procesa utvrdilo je takav odnos snaga koji birokratiji za sada omogućuje da se oglašuje o svaku kritičku reč. Međutim, nerazumnost i nezasnovanost — istorijski gleda-

no — takvih tendencija ne daje perspektivu snagama birokratije u budućnosti. Istorijsko iskustvo Jugoslavije služi da se sagleda neživotvornost i apsurdnost svih dosadašnjih vidova centralizma, ali i decentralizacije koja postaje paravan za vladavinu nacionalnih birokratija.

Razvoj posle 1974. je pokazao da su ustavna rešenja praktično najviše pogodovala razvijenim republikama. Proteklih 14 godina kao da pokazuju svu ironiju istorije, jer su u našem razvitku nadvlačivala rešenja koja su nacionalističke snage isticale u višegodišnjoj krizi tokom perioda 1968—1972. godine, izražena pre svega u statusu nacionalne države, konfederalizmu, federalizaciji SKJ i osamostaljenim ekonomijama.